

La formació al llarg de la vida i el seu impacte en les probabilitats de trobar feina i trobar l'estabilitat laboral

Pau Miret Gamundi
Centre d'Estudis Demogràfics
Universitat Autònoma de Barcelona
pmiret@ced.uab.cat

Daniela Vono de Vilhena
Department of Political and Social Sciences
European University Institute
Daniela.Vono@EUI.eu

RESUM

L'educació a l'etapa adulta permet millorar el nivell d'instrucció assolit durant la joventut i actualitzar coneixements, tant en relació al currículum escolar formal com a la formació fora d'aquest canal. Ens preguntem per l'extensió i les característiques de la participació en l'educació durant l'etapa adulta a la Catalunya contemporània. Considerem com a educació d'adults o bé l'haver acabat un determinat grau educatiu dos o més anys després de l'edat de finalització habitual o haver-ho fet més enllà dels 25 anys, o bé haver realitzat algun curs no formal de formació relacionat amb la feina o de perfeccionament professional. S'utilitza com a font de dades el Panel de Desigualtats de la Fundació Jaume Bofill, des de l'onada de 2002 fins a la de 2009, que conté 37.956 observacions protagonitzades per 9.544 individus que conviuen a 3.266 llars diferents. Com a tècnica estadística s'usa la regressió logística amb dades de panel, on per a cada individu tenim diverses observacions al llarg del període observat. Es vol comprovar si estem davant d'un exemple de l'anomenat efecte "Matthew", doncs la participació es dona en major mesura com major és el nivell d'instrucció d'un individu (l'educació té doncs un efecte acumulatiu) o, ans al contrari, l'educació durant l'etapa adulta possibilita reduir les desigualtats produïdes durant la joventut. L'anàlisi es realitza destriant per edat, sexe, nivell d'instrucció, relació amb l'activitat i l'ocupació (distingint entre feines estables, precàries, aturats, inactius no estudiants i estudiants a temps complet), l'estat marital (convivint sense la parella, casat o cohabitació fora del matrimoni), si es té fills a la llar, la renda de la llar, la grandària municipal i l'any d'observació (per avaluar l'efecte de la crisi econòmica).

Un cop caracteritzada la població que participa en l'educació d'adults, formal o no formal, establim alguns punts de connexió amb el món laboral. Per començar, dibuixem les pautes d'inserció laboral a Catalunya, amb l'objectiu d'esbrinar quin era el nivell

d'instrucció amb què diverses generacions s'han enfrontat a aquesta dimensió en la transició al món adult. En segon lloc, busquem perfilar l'esdeveniment de sortir de l'atur, amb especial atenció a l'eficàcia que l'educació hi juga, en particular aquella realitzada durant l'etapa adulta. Finalment, distingirem diferents segments dins l'àmbit laboral, amb el focus dirigit cap a qui gaudeix d'un contracte indefinit, doncs aquest és un aspecte definitori de qui es troba establert en el nucli principal del mercat de treball, buscant entreveure les principals característiques de qui aconsegueix grimpar dins aquest segment. Un cop ens endinsem en la probabilitat de trobar feina o entrar en l'esfera de l'estabilitat laboral, les conclusions destaquen l'existència a Catalunya d'un fort patró de gènere, de la vital importància del nivell d'instrucció aconseguit durant la joventut i de la força dels cursos professionals d'educació continuada durant l'adulthood. Malauradament, també hem d'afegir que l'educació formal en l'etapa adulta de la biografia és un factor pràcticament inexistent quan s'analitzen aquests fenòmens.

1. Introducció

Aquest informe exposa els resultats de la participació de la Fundació Jaume Bofill (FJB) en la primera fase del projecte d'investigació “Education as a Lifelong Process – Comparing Educational Trajectories in Modern Societies (*EduLife*)”, dirigit pel professor Blossfeld¹. La FJB hi col·labora cedint l'ús de la font de dades (el Panel de Desigualtats Socials, PaD), així com facilitant tota la informació i l'ajuda que sigui menester sobre el seu tractament, i habilitant i cofinançant Pau Miret, investigador del Centre d'Estudis Demogràfics, per a que faci de pont entre la FJB i EduLife i difongui les conclusions de la investigació a la societat catalana. La coordinadora d'aquest darrer projecte per a d'Europa del sud és Daniela Vono, coautora de l'informe que esteu llegint. En concret, aquest escrit està centrat en la importància de l'educació a l'etapa adulta i, en particular, en la seva repercussió en alguns aspectes clau de la trajectòria laboral, a saber: sortir de l'atur i trobar l'estabilitat en el món del treball.

En general, aquest és un tema que no ha rebut tanta atenció com l'educació durant la infantesa i la joventut (que seran tractades en posteriors fases dins *EduLife*). Tanmateix, hi ha un ampli consens en afirmar que els continus canvis en el món laboral obliguen a un procés d'adaptació constant, evidència que hauria de conduir a un esforç per actualitzar coneixements i habilitats al llarg de tot el curs vital d'un individu.

El principal objectiu és analitzar si es dona la possibilitat d'actualitzar les qualificacions educatives obtingudes durant la joventut, o fins i tot de canviar d'orientació durant l'adulthood mitjançant una formació específica per aquesta etapa vital, i així reduir les desigualtats acumulades en la biografia personal. En definitiva, es pretén avaluar la influència de la trajectòria educativa sobre l'estabilitat laboral. Per això s'inclou tant la formació rebuda durant la joventut (prèvia a la inserció al món del treball) com l'educació a l'etapa adulta, definida aquesta última com totes aquelles activitats d'aprenentatge paral·leles a la biografia laboral. Dos tipus clau en l'educació i formació a l'etapa adulta són l'extensió de l'educació formal i la formació que té lloc com a part de la feina o com actualització professional. En definitiva, el focus d'atenció és la influència de l'educació, formal i informal, en la carrera laboral de la població: el *lifelong learning*, l'aprenentatge al llarg del cicle vital.

Cataluña es caracteritza per tenir un mercat de treball fortament segmentat y una baixa mobilitat professional ascendent. L'experiència és el principal element que contribueix

¹ Per a més informació sobre EduLife podeu consultar el portal <http://edulife.eui.eu/Home.aspx>

a la carrera laboral i l'educació formal acaba habitualment durant les edats joves, amb un retorn molt minso a l'educació durant l'adulthood. El país ha sofert períodes cíclics d'atur i es va enfrontar a canvis substancials en el seu escenari macroeconòmic durant la primera dècada del segle XXI. La combinació de la segmentació del mercat de treball i l'azot periòdic de l'atur conforma un mur infranquejable a l'hora d'aconseguir erosionar les desigualtats. Amb dades del període entre 2002 i 2009 del Panel de Desigualtats Socials de Catalunya (PaD), que inclou un període d'expansió econòmica i l'esclat de la crisi que estem patint, ens proposem explorar els patrons de participació en diferent tipus d'educació d'adults, el seu paper en relació als patrons de desigualtat i les seves conseqüències en les trajectòries laborals.

En aquest treball volem respondre a una sèrie de preguntes que a continuació formulem:

1) Quin són els determinants de la participació en educació d'adults, tan formal com no formal? 2) Quina ha estat l'evolució del nivell d'instrucció amb el que les diferents generacions s'han inserit al mercat de treball? 3) Incrementa la participació educativa la probabilitat de la població aturada per trobar feina? 4) Ajuda la participació educativa a trobar l'estabilitat laboral? 5) Existeixen clars patrons de gènere en la participació educativa, per tornar a treballar i per trobar l'estabilitat laboral?

2. La construcció de l'estat del benestar

L'estat del benestar espanyol es part del sistema de benestar de la Europa del sud (Moreno i Sarassa, 1993 i 1995; Ferrera, 1995 i 2005; Rodhes, 1997). Entre les seves característiques cal destacar el retràs en el procés de modernització, la divisió entre qui està dins i qui està fora del nucli laboral estable, el biaix generacional, unes prestacions socials universals combinades amb una superposició entre ajudes públiques i privades, i el ser un Estat ineficient basat en el clientelisme. Aquests aspectes tenen un impacte directe en la configuració de la societat, doncs suposa una proporció alta de població en risc de pobresa, forts elements de desigualtat i un mercat de treball rígid i segmentat (Guillén i León, 2011).

Si ens centrem en l'evolució de la darrera meitat del segle XX podem dir que el país s'ha mogut des d'una "versió subdesenvolupada del model de Bismarck" (Guillén i León, 2011) que caracteritzà la dictadura franquista, a un procés gradual d'universalització de les prestacions socials –fonamentalment en educació i salut– que va culminar a la dècada de 1980. Tanmateix, en els anys que seguiren els ajuts socials s'han anat reduint gradualment, afectant a la intensitat de la protecció però no a la

cobertura de la protecció social (si més no fins a l'esclat de la crisi econòmica, al 2009). Aquesta relativament baixa intensitat de la protecció social condueix a un increment de la participació de proveïdors privats de benestar, per una banda, i al reforçament del rol de les famílies en la protecció dels individus, per un altra, el anomenat *mix de benestar* (Montagut, 2011). En segon lloc, s'ha experimentat un procés de descentralització cap a les Comunitats Autònomes en relació a la planificació i implementació de polítiques, en particular en les d'educació i treball, mentre que el sistema financer continua fortament centralitzat. Per últim, un tercer aspecte a considerar per aquesta anàlisi és la europeïtzació de les polítiques socials en entrar a la Unió Europea, que ha estat qualificat pels analistes com a “profund i intens” (Moreno i Serrano, 2011). Aquest procés ha estat particularment rellevant en el cas de les iniciatives en polítiques d'ocupació (amb la sana intenció de que les persones aturades trobin feina, motiu pel qual cal dirigir-les cap a la participació en programes de formació) i més recentment per polítiques d'igualtat de gènere.

De fet, el paper de la dona ha canviat força a l'interior de l'estat de benestar espanyol. Com en altres països europeus, el nivell d'ocupació femenina i el grau educatiu assolit per les dones s'ha incrementat substancialment en les darreres dècades, tot i que la participació laboral femenina està entre les més baixes de la Unió Europea. En aquest sentit, l'ocupació de les dones està molt per sota de la dels homes, i les casades i mares de família son penalitzades en comparació amb aquelles que romanen solteres i sense fills. Malgrat que s'han donat importants avenços en relació a la reconciliació dels àmbits familiars i laborals en les darreres dècades, les polítiques de protecció familiar son encara molt dèbils, reforçant la tradicional divisió del treball. En aquest context, la millora aconseguida per les dones no ha repercutit com s'esperaria en trencar les estructures de desigualtat dins el mercat de treball (Salido, 2011).

3. El mercat de treball a ca nostra: un marc legislatiu que fomenta la segmentació i una escassa mobilitat

L'estructura del mercat de treball a Catalunya és radicalment dual, en el sentit de que està dividida en dues esferes: per una part tenim a qui està situat en el nucli principal, individus a meitat de la seva carrera laboral en feines estables, amb contractes de treball permanents i fortament protegits per la legislació (Blossfeld et al., 2006), si més no fins a les darreres reformes laborals. Per altra part, està qui no ha aconseguit una feina estable o està a l'atur, movent-se en una esfera perifèrica del mercat laboral de la que és

molt difícil sortir-ne. En altres paraules, les relacions laborals s'estableixen en funció del segment en el que et mous, on la inestabilitat i la vulnerabilitat es concentren entre un segment perifèric, on s'inclouen principalment joves amb baix nivell d'instrucció.

La difusió de les feines precàries, que són majoritàriament contractes temporals o de jornada partida, fou plantejada en un inici com una estratègia política per augmentar l'ocupació durant la crisi econòmica dels vuitanta, però actualment és una característica estructural del mercat de treball català. En aquesta lògica, el temps que es porta a l'empresa és la força principal envers la mobilitat ascendent entre els components del nucli primari del mercat de treball, mentre que els treballadors en el segment perifèric no aconsegueixen transformar les feines precàries en feines estables i correctament remunerades. Ans al contrari, s'observa una dinàmica rotativa: els treballadors ocupen posicions precàries similars al llarg del temps, sent substituïts per altres treballadors dins la mateixa esfera perifèrica del mercat, de forma molt més habitual que la rotació dels treballadors dins el segment principal (MacInnes, 2009).

L'estructura del mercat de treball es caracteritza també per una persistent i elevada taxa d'atur, en comparació al nivell general de la Unió Europea. La seva intensitat ha canviat cíclicament en les darrera dècades: a Catalunya es passà des d'un 6% al 1978 a un 22% el 1985. Més endavant va caure fins al 12% al 1990, però tornà a pujar fins al 21% el 1994. Des de 1994 fins a 2007 va arribar al mínim del 6%, conseqüència dels anys de prosperitat de l'economia. Tanmateix, amb la crisi econòmica mundial la taxa d'atur s'ha situat quasi en un 25% (en concret, en el primer trimestre de 2013 ha estat del 24,5%). En aquest estudi és rellevant remarcar que després d'un període de forta crisi econòmica, es va gaudir d'una dècada daurada en termes de creixement econòmic entre 1997 i 2007, període que recull la majoria dels anys disponibles pel PaD durant la redacció d'aquest informe (2002-2009).

Val a dir que la combinació d'un mercat de treball segmentat amb un fort atur cíclic és la barrera més important envers la extensió de la protecció social i la disminució de les desigualtats entre segments laborals (interns i externs al nucli principal), gèneres i generacions (León i Guillén, 2011).

4. Evolució de l'educació d'adults a Catalunya

La formació d'adults és competència de les Comunitats Autònomes, en el cas de Catalunya amb caràcter exclusiu. L'aprenentatge d'adults es compon de l'educació formal continuada i de la formació d'adults relacionada amb el mercat de treball.

Fins a 1970 totes les lleis referides a l'educació d'adults eren en realitat programes d'alfabetització. En efecte, cal remetre's a la Llei General d'Educació i Finançament de la Reforma Educativa (LGE) de 1970, per a trobar en el seu capítol IV i sota la rúbrica d'*Educació Permanent d'Adults* la possibilitat (sic) “de seguir estudis equivalents a l'Educació General Bàsica, Batxillerat i Formació Professional a qui per qualsevulla raó no els haguessin pogut cursar oportunament”, així com “de perfeccionament, promoció, actualització i readaptació professional”. A més, la LGE instava explícitament a la Universitat i als centres privats acreditats a realitzar cursos de perfeccionament dissenyats específicament per a adults.

Amb la promulgació de la LOGSE (Llei d'Ordenació General del Sistema Educatiu) al 1990 es va reorganitzar l'educació d'adults i la mateixa es va emmarcar sota el concepte de “formació continuada”. Tanmateix, aquesta no es va regular clarament i específica fins a la Llei Orgànica d'Educació (LOE) de 2006, que exposa sota el títol III (“De l'Educació de les Persones Adultes”) els objectius de: (sic) “Adquirir i actualitzar la seva formació bàsica i facilitar l'accés als diferents nivells del sistema educatiu; Millorar la qualificació professional o adquirir una preparació per a l'exercici d'altres professions i; Desenvolupar llurs capacitats de participació en la vida social, cultural, política i econòmica”. Per aconseguir-ho planteja disposar per a la població adulta (sic) “d'una oferta específica i d'una organització adient a les seves característiques”. A més, en el seu article 53, apartats 4 i 5, la LOE apunta a que “Les Administracions educatives, en les condicions que a l'efecte s'estableixen, organitzaran proves per a que els adults majors de 23 anys puguin accedir directament al títol de Batxiller. Igualment s'organitzaran proves per a l'obtenció dels títols de Formació Professional en les condicions i en els casos que es determinin”, i que “Els majors de vint-i-cinc anys d'edat podran ingressar directament a la Universitat, sense necessitat de titulació alguna mitjançant la superació d'una prova específica”. Aquest últim punt ja havia estat recollit per la LOGSE².

Per altra part, existien algunes organitzacions no governamentals que oferien formació continuada per a treballadors adults, però no fou fins a 1978 que aquesta es va institucionalitzar mitjançant la creació de l'Institut Nacional d'Ocupació, l'INEM (“Instituto Nacional de Empleo”). De fet, de manera complementària al currículum educatiu formal hi ha els cursos no reglats de formació continuada relacionada amb el

² Per a un resum de l'evolució de la legislació sobre educació d'adults es recomana consultar Rodríguez, 2008.

món laboral i que també han estat regulats, tot i que d'una manera més laxa. En la formació continuada no només les organitzacions públiques sinó també els empresaris tenen un paper clau, en propiciar l'experiència laboral o la formació en el lloc de treball per mantenir la productivitat (Elman i O'Rand, 2004).

Actualment, l'aprenentatge d'adults es defineix oficialment com a "Educació i Formació continuada per adults". Es considera com adult a tothom amb 18 o més anys o més gran de 16 que ja estigui treballant (Ministerio de Educación, 2011). A nivell administratiu, aquest concepte esdevé operatiu i es desenvolupa a partir de tres sistemes dins de les institucions públiques: l'educació per adults, la formació per aturats i la formació continuada per a treballadors en actiu. El règim d'educació per adults es caracteritza per un força elevat nombre de centres d'aprenentatge, en especial en relació a les activitats no formals, selecció per accedir a l'educació formal per adults i baixa taxa de participació (INEM, 2007). Les institucions no governamentals també juguen un important paper a l'hora d'oferir activitats d'aprenentatge per adults, en especial els sindicats, com a intermediaris entre l'Estat, les empreses i els treballadors.

Les dades del Departament d'Ensenyament sobre formació d'adults (poden consultar-se a l'adreça de l'Institut d'Estadística de Catalunya, IDESCAT), i que només recullen les activitats desenvolupades des del propi Departament, senyalen que en el curs 2011/12 es van matricular 75.260 alumnes, involucrant una plantilla docent de 1.684 professors en 198 aules o centres d'aprenentatge d'adults. En relació a la formació directament relacionada amb la feina, durant l'any 2011 a Catalunya van rebre formació des de l'empresa (la qual es va beneficiar consegüentment en les quotes a la Seguretat Social) un total de 548.887 persones, emmarcades en 57.451 empreses, de les quals un 67% tenien entre 1 i 9 treballadors en plantilla. Aquest nombre suposa una taxa de cobertura respecte al total d'assalariats del sector privat del 24,5%. El tipus de formació es relaciona principalment amb l'administració i gestió (23,4% dels participants) i amb la seguretat i el medi ambient (17,2% dels participants), segons dades de la Fundació Tripartita (2012).

En termes generals, i seguint una tendència força general a Europa, el nivell d'instrucció s'ha incrementat considerablement a Catalunya en les darreres dècades i, també com a patró general, l'abast d'aquest increment ha estat molt més ampli entre les dones. A més, l'expansió educativa sembla que s'associa amb un descens de la desigualtat de classe en les oportunitats educatives (Ballarino et al., 2009) i amb una mobilitat social ascendent entre generacions, procés particularment fort en el cas de Catalunya

(Martínez i Martín, 2011). Tanmateix, aquest procés ha estat molt concentrat entre les cohorts més joves i no s'observen gran canvis en els nivells d'instrucció de les generacions més antigues. En altres paraules, l'expansió educativa no ha estat acompanyada per un increment substancial en l'aprenentatge formal d'adults, tot i que algunes iniciatives s'han pres en aquesta direcció. En relació a l'aprenentatge formal, la principal barrera per tornar a estudiar com a adult no rau en les característiques del sistema educatiu en si mateix, sinó en el seu tancament envers la població adulta, fet que suposa que els adults es mirin amb certa por la participació, al contrari del que passa en aquells sistemes oberts en què la participació adulta és més habitual (Kilpi-Jakonen et al., 2012).

5. Hipòtesi sobre les característiques dels participants en activitats de formació adulta

A Catalunya, els processos educatius tenen lloc durant la joventut i el retorn a activitats d'educació formal durant l'adulthood és un fenomen força marginal. En termes generals, a causa del marc institucional en què ens trobem immersos, esperem trobar unes baixes taxes de participació educativa, tant formal com informal, concentrades entre els joves i amb un clar patró d'avantatge acumulatiu, també conegut com l'efecte Matthew (Merton, 1968). En altres paraules, les persones més avantatjades, en especial en relació al nivell d'instrucció, són les que més participen en l'educació com adults. Així, paradoxalment, en lloc de contribuir a reduir les desigualtats, l'educació d'adults ajuda a reforçar-les.

A l'actualitat, Catalunya es caracteritza per un règim de jubilació més aviat primerenc, com es dona a tota Espanya (Radl i Bernardi, 2011; Gómez i Miret, 2012), que facilita als treballadors amb qualificacions desfasades abandonar la força de treball en lloc de haver-hi de romandre, tot i el perill que això comporta de restar a l'atur abans de poder accedir a la jubilació (Garrido i Chuliá, 2005). En conseqüència, hi ha poca pressió sobre les persones de major edat per millorar el seu grau educatiu o participar en activitats de formació d'adults, en comparació amb la que s'aplica a la gent jove. A més, la majoria dels individus de mitjana edat es troben en el nucli principal del mercat de treball, és a dir, amb feines estables. Per aquest motiu, esperem trobar un menor nivell de millora educativa entre els individus de més edat, independentment del tipus d'aprenentatge analitzat. Aquest patró jove entre la participació educativa implica una major probabilitat de participació entre les persones que no conviuen en parella en

comparació amb altres estatus maritals (és a dir, que no han format família), amb l'excepció de l'oferta de formació des de les empreses, que probablement estarà menys influenciada pels esdeveniments del curs de vida individual. Les mares estan encara penalitzades en el mercat de treball en comparació amb les que no tenen fills i amb els homes. En aquest sentit, esperem un efecte negatiu en la participació entre qui té fills. Això es degut a les dèbils polítiques de protecció de la família en el sud d'Europa, en comparació amb els països del centre i –molt especialment– del nord del continent.

És sobradament conegut que les cohorts femenines més joves tenen un major nivell d'instrucció que les masculines: Catalunya no és una excepció. En relació a la participació en educació d'adults s'ha comprovat que, a més, les interrupcions laborals degudes a la maternitat contribueix a una major participació educativa com a estratègia de actualització de coneixements davant la pèrdua de temps d'experiència a l'hora de reincorporar-se al mercat de treball (Dieckhoff i Steiber, 2011). En aquest sentit, esperem una major probabilitat de participació de la dona en comparació al homes, amb l'excepció un altre cop de la formació oferta i dirigida des de les empreses, on hi haurà una major presència masculina.

En relació al patró d'educació, esperem trobar una presència clara de l'efecte Matthew, en què els individus de major nivell d'instrucció tenen una major probabilitat de millorar el seu grau educatiu.

Altra variable que utilitzem és la grandària del municipi de residència, doncs esperem que qui viu en àrees de poca població tingui una menor probabilitat de participar en educació d'adults. També esperem una major participació en els darrers anys de l'enquesta, quan la crisi econòmica va començar a afectar greument les taxes d'ocupació. En altres paraules, com menors són les pressions del context econòmic, menor la participació en educació.

En el cas de la millora educativa formal, utilitzarem les variables de la relació amb l'activitat i l'ocupació, i la renda de la llar. L'expansió educativa no s'ha acompanyat per un increment substancial en l'aprenentatge adult formal. De fet, esperem que la millora en el nivell d'instrucció sigui un fenomen marginal entre la població catalana adulta, però especialment significatiu entre la gent jove i benestant. Per aquesta raó, plantejem la hipòtesi de que la probabilitat de millorar el nivell d'instrucció es major com més elevada és la renda de la llar i es dona en major mesura entre la joventut que estudia a temps complert.

En relació a l'educació no formal o formació continuada, esperem que els que més siguin els individus més vulnerables els que més participin, en especial les persones desocupades i aquelles en situacions laborals més precàries. La raó rau amb l'abundant oferta de cursos gratuïts adreçats específicament a aquest col·lectiu, la curta durada dels mateixos i la especificitat dels seus continguts, característiques que busquen adaptar la força de treball a les necessitats de l'empresariat.

En la teoria del capital humà, la mobilitat laboral és una conseqüència dels canvis en la productivitat de l'individu, de les seves habilitats i experiència, sempre i quan no hi hagi cap entrebanc afegit en el context en què es desenvolupa. En conseqüència, l'educació d'adults hauria de tenir un impacte positiu tant en la possibilitat de sortir de l'atur com en la de trobar l'estabilitat laboral. Tanmateix, considerant l'escenari institucional en què estem immersos, cal relativitzar aquesta hipòtesi mitjançant la teoria del mercat de treball que acabem d'explorar. En termes generals, aquesta teoria prediu molt poca mobilitat envers el segment primari del món laboral. Aquesta transició és principalment causada per l'experiència més que no pas pel nivell d'instrucció assolit, fet que significa que l'edat és més important que l'educació. A més, el gènere és un altre factor de desigualtat dins del mercat laboral, amb independència d'altres variables com el capital humà o l'edat (Vono i Vidal, 2012). En conseqüència, les dones s'enfronten a majors obstacles per sortir de l'atur o trobar l'estabilitat laboral. En altres paraules, esperem, per un cantó que la millora educativa o la realització de cursos de formació continuada tinguin un impacte positiu en els aspectes de la biografia laboral analitzats. No obstant, per un altre cantó, esperem que l'escenari institucional i, en particular, el context macroeconòmic, juguin un paper clau en l'impacte de l'educació d'adults.

Comptat i debatut, a nivell més operatiu, les hipòtesis de partida són:

1. La millora educativa té un efecte positiu en la sortida de l'atur, però no esperem efectes significatius en l'entrada a l'estabilitat laboral.
2. L'efecte de l'educació no formal serà particularment rellevant en relació a la sortida de l'atur, però tampoc en els altres aspectes.
3. L'efecte de la millora educativa formal i de la formació no formal té un efecte menor per les dones en comparació amb els homes, tot i que elles participin en major mesura.
4. Mentre que haver format parella i, en especial, la maternitat suposa un important entrebanc entre les dones en relació a la participació en educació d'adults, la sortida

de l'atur i per trobar l'estabilitat laboral; la influència sobre les trajectòries educatives i laborals masculines són mínimes.

5. Tant la participació educativa com la sortida de l'atur i l'entrada en estabilitat està fortament modelat per l'edat, doncs el context institucional manté la joventut com a etapa vital de formació i precarietat laboral, en espera de trobar una plaça en el món adult.

6. Dades i mètode

Per aquesta anàlisi utilitzem el Panel de Desigualtats Socials de Catalunya (PaD), disponible des de 2002 fins a 2009, ambdós inclosos. És una excel·lent font longitudinal per analitzar l'aprenentatge durant la etapa adulta i els seu impacte en els fluxos d'entrada i sortida del mercat de treball, amb una estructura similar a la del Panel de Llars Britànic. L'enquesta és representativa per a Catalunya i centra el seu interès en les estructures socials i la desigualtat. Per a l'anàlisi de l'educació formal hem creat una submostra que inclou aquells individus amb la possibilitat de millorar el seu nivell educatiu com a adults. Per això hem exclòs totes les persones amb edat de jubilar-se o que estan estudiant dins de les edats considerades normals en institucions educatives formals. Utilitzarem mostres diferents en funció de la població analitzada.

Considerarem que milloren el seu grau educatiu durant l'adulthood les persones que assoleixen un determinat nivell d'instrucció al menys tres anys més tard que la mitjana. A més, s'inclourà a tothom que ho faci amb 25 o més anys d'edat. Els 64 anys serà el llindar màxim d'edat considerat i no inclourem a tothom amb un postgrau, doncs arribats a aquest cim educatiu ja no és possible millorar el nivell d'instrucció. Només considerem individus que hagin finalitzat l'activitat formativa, mesurant-ho a partir del canvi de nivell d'instrucció entre un cicle i el següent. Així, en total, tenim 15.353 observacions protagonitzades per 4.206 persones, un 50% de les quals dones.

En segon lloc, observarem a aquells entre 24 i 64 anys per analitzar la seva participació en cursos de formació ocupacional definits com tots els programes educatius fora del sistema formal, que son pagats, proposats o realitzats dins l'empresa o en institucions amb aquesta finalitat específica, com els desenvolupats per les oficines de treball de la Generalitat o els ajuntaments. Aquesta variable només va començar a recollir-se pel PaD a partir de 2005 i es refereix als programes en curs en el moment de l'entrevista o als realitzats en algun moment dins de l'any anterior a la mateixa. La mostra així

seleccionada comprèn 13.144 observacions protagonitzades per 4.729 persones, també la meitat de sexe femení.

Procedirem de manera similar en analitzar les pautes d'entrada al mercat de treball i els patrons de sortida de l'atur i d'entrada en estabilitat, per als que presentarem la metodologia dins de cada apartat.

7. Construcció de l'objecte d'estudi: la participació en educació durant l'adulthood

El caràcter longitudinal del PaD permet delimitar les edats en què normalment es finalitza un cert grau educatiu. En preguntar per l'edat en el PaD es considera l'edat en què un individu va complir o complirà durant un determinat any natural: per exemple, qui havia nascut a l'any 1990 tenia 1 any el 1991 i en compliria 11 durant 2001. En aquest sentit, si hom acaba els estudis bàsics amb 16 anys vol dir que durant l'any natural en què els ha finalitzat complirà aquesta edat (tot i que potser en el moment de l'entrevista encara no els tenia).

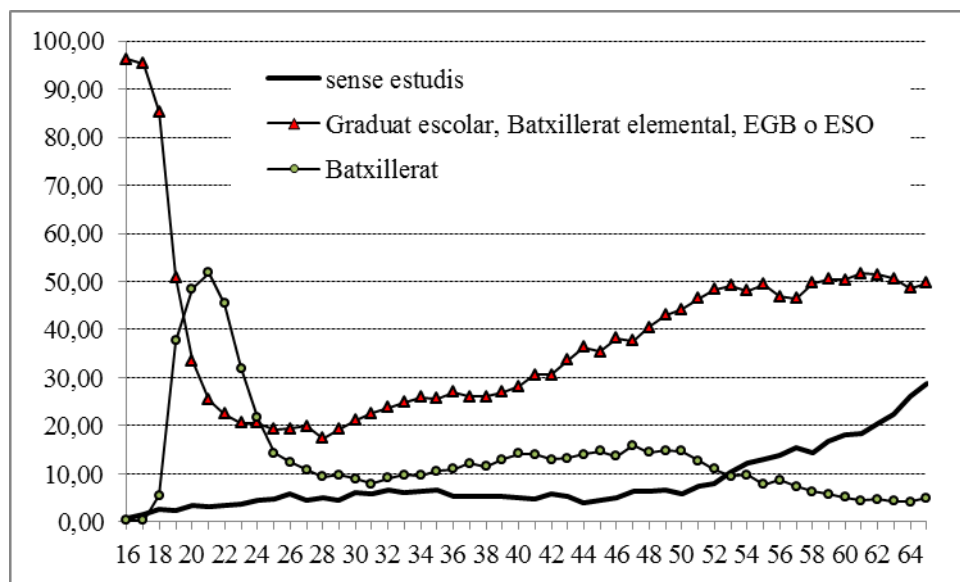
Ja s'ha comentat repetidament el canvi que s'ha produït en el nivell d'instrucció entre generacions. Per veure aquest punt sobre el terreny presentem a continuació quin és el grau educatiu assolit per la població catalana a diferents edats, indicador que manifesta plenament la magnitud dels canvis. En segon lloc, presentarem els camins de millora educativa recorreguts a Catalunya actualment, amb l'objectiu d'avaluar l'abast de l'educació d'adults.

7.1. El nivell d'instruccions assolit per les generacions catalanes

Així doncs, en analitzar el nivell d'instrucció de la població catalana per edat es barregen els efectes generacionals (una cohort ha tingut un major accés a l'educació formal com més jove és) amb la biografia educacional pròpiament dita, en què hom augmenta el seu nivell d'instrucció amb l'edat. Abans d'entrar en l'aspecte biogràfic, voldríem presentar una descripció dels distints nivells d'instrucció assolits segons l'edat del protagonista. En aquest sentit, hem agrupat les diferents denominacions segons la legislació vigent presentant vuit nivells d'instrucció, des de qui no ha assolit un grau d'educació mínima (no té dons un batxillerat elemental, EGB, ESO o el graduat escolar) fins els cursos universitaris de postgrau o màster. Entre aquests dos pols, passem per l'educació bàsica, primària o obligatòria, per l'educació mitjana (amb dos mòduls de formació professional i uns estudis de batxillerat) i per l'educació superior (que fins a l'aparició dels graus estava dividida en cicles curts de tres anys i llargs de quatre).

Com dèiem, el nivell d'instrucció és una variable ordinal que no permet tornar enrere un cop s'ha assolit un grau determinat, per aquest motiu una mateixa cohort no pot disminuir el seu nivell d'instrucció amb el pas del temps. Per aquesta raó, el gràfic 1 cal llegir-lo d'esquerra a dreta, a saber: per començar, cal fixar-se que entre els 65 i els 50 anys s'observa un clar efecte generació, doncs com més antiga és una cohort, major el volum de població sense una acreditació educativa mínima, de forma que aquest indicador reula des del 30% als 65 anys fins al 5% als 50 anys. Així, l'accés a l'educació bàsica fou cada cop més estès per a les generacions a Catalunya, arribant-se a la màxima extensió entre qui tenia menys de 50 anys a principis del segle XXI. Això vol dir que per aquestes cohorts (que tenien entre 23 i 50 anys en el període 2002-9) el fracàs escolar a l'inici de la seva carrera com adults colpejà a un 5% de la població (gràfic 1). Un important grup de població que tenen escapçada la seva carrera educativa des de bon començament i per als quals, conseqüentment, l'educació d'adults suposaria poder accedir als estudis obligatoris. Si volem una societat on si més no la població tingui un nivell elemental d'estudis cal una política activa que elimini aquest percentatge de població sense estudis entre la població adulta.

Gràfic 1. Percentatge per edat de població segons nivell d'instrucció: sense títol escolar, estudis bàsics i batxillerat

Font: elaboració segons el PaD, 2002-2009

Finalment, sembla que aquesta història ha tingut un final feliç (tot i que hem tardat molt en albirar-lo i només abasta a la població més jove), doncs entre els 23 i els 16 anys el

percentatge de joves sense estudis passa del 5 per als més grans a l'1% per a qui tot just fa 16 anys (gràfic 1), és a dir, entre els individus de 16-23 anys, a menor edat, major proporció de gent que ha assolit l'educació bàsica, tendència de la que s'infereix que en la primera dècada del segle XXI s'ha lluitat eficaçment contra el fracàs escolar, de manera que entre les generacions més joves pràcticament no hi ha ningú que finalitzi els estudis obligatoris sense l'acreditació corresponent, actualment el títol d'ESO. Tanmateix, com es remarca un cop i un altre, aquest grau hauria d'anar seguit per si més no una formació secundària no obligatòria, ja sia professional o de preparació per als estudis universitaris.

De manera complementària, la distribució de les proporcions de qui ha assolit estudis primaris o obligatoris (graduat escolar, Batxillerat Elemental, Educació General Bàsica o Educació Secundària Obligatòria) mostra també una combinació dels efectes d'edat i de generació (gràfic 1). Allò habitual entre la meitat dels components de les generacions que durant el període observat tenien entre 50 i 65 anys fou haver assolit estudis primaris, fermant-se en aquest nivell elemental, sense complementar-los amb una formació professional o una educació preparatòria per assolir estudis superiors. (gràfic 1). Tanmateix, entre els 50 i els 30 anys (continuem llegint d'esquerra a dreta) s'observa que com més jove és una generació, menys comú és tenir aquest nivell d'instrucció (doncs es tenia un de més elevat), fruit d'un clar efecte generacional de millora educativa. Amb tot, un 20% de la població entre 23 i 29 anys s'ha quedat clavat en aquest nivell primari i no ha pujat més enllà, és a dir, un de cada cinc joves adults no ha progressat més enllà de l'Educació General Bàsica o de l'Educació Secundària Obligatòria i s'ha mantingut amb aquest nivell d'instrucció dins el mercat de treball: la formació continuada per a aquest col·lectiu hauria d'anar dirigida cap a l'aprenentatge o consolidació d'alguna professió específica. Finalment, entre els més joves, amb 16 i 17 anys, pràcticament tothom acredita aquest grau educatiu, de manera que podem suposar que les noves generacions tenen garantida l'educació obligatòria a través de l'ESO (si més no això acrediten amb el títol educatiu corresponent): no obstant -com dèiem- aquest nivell no és garantia d'una bona capacitació professional, i seria bo que la formació no s'aturés en aquest llindar.

Aquest primer gràfic inclou també la proporció per edat que s'han quedat ancorats en els estudis de batxillerat, en les seves variades formes curriculars al llarg del temps: Batxillerat Superior (pla anterior a LGE), Batxillerat Unificat Polivalent (BUP) i Curs d'Orientació Universitària (COU) amb la LGE, o el Batxillerat de la LOGSE i de la

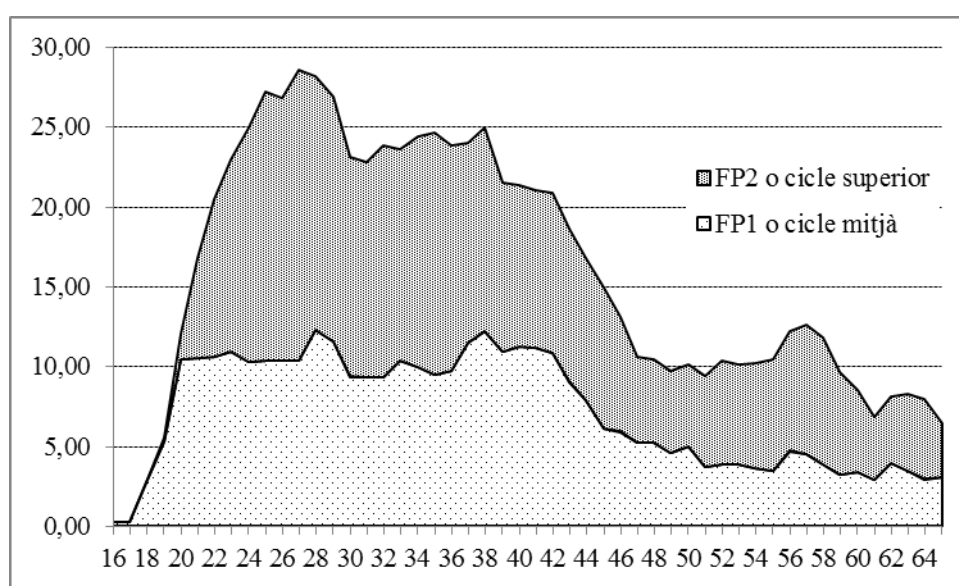
LOE. El volum de població amb aquest nivell d'instrucció comença a ser significatiu als 18 anys (edat mínima en què es pot haver assolit aquest nivell), assoleix un màxim als 21 anys (amb la meitat de la població) i es manté present per a totes les edats considerades (aquí també amb un clar component generacional). El punt màxim cal interpretar-ho biogràficament, doncs es tracta d'una edat en què encara estan en curs els estudis universitaris, i en conseqüència els estudis acabats són els previs en l'escala educativa, a saber, els de batxillerat. En conseqüència, de la forta reducció del percentatge de batxillers més enllà dels 21 anys es pot inferir que amb l'edat van assolint progressivament els estudis universitaris (per aquella població que no s'atura en el batxillerat, sinó que va més enllà): així, als 22 anys el percentatge amb batxillerat s'ha reduït a un 45% i als 25 anys a un 15% (gràfic 1).

Ja en clau generacional, veiem que la proporció de població amb batxillerat es manté en un 10% entre els 28 i els 36 anys, significant que aquest és el nivell en què aquestes cohorts havien considerat el batxillerat com el punt final en la seva formació (probablement aquí tenim un volum important d'abandonament dels estudis superiors). En contrast, entre els 40 i els 50 anys l'indicador arriba a un 15%, fet que vol dir que o bé que la població assoleix aquest nivell com a educació d'adults, o bé que les generacions amb aquesta edat van considerar el batxillerat com a meta educativa en major volum que les més joves (en concret, en cinc punts percentuals més). Entre la població major de 50 anys continuem presenciament un clar efecte de cohort, doncs la disminució de la proporció de població amb batxillerat coincideix amb l'increment de qui no tenia estudis. En resum, l'educació dels qui ara té més de 50 anys fou qualitativament diferent a les generacions més joves, doncs es detecta amb claredat un menor accés als estudis com major és l'edat, tant en referència als estudis primaris com als de batxillerat. Aquest baix nivell formatiu, afegit als alts nivells d'atur i les dificultats per reinserir-se al mercat de treball requeriria una atenció especial i prioritària en l'educació d'adults d'aquest col·lectiu de majors de 50 anys.

Com a alternativa al batxillerat i dins de l'educació secundària postobligatòria s'obren els dos nivells de formació professional, FP1 i FP2, anomenats per la LOE respectivament cicles formatius mitjans i superiors, nivells que no estan concebuts necessàriament com a dues etapes d'una mateixa biografia educativa, sinó com a objectius finals en ells mateixos. En el gràfic 2 presentem els percentatges acumulats per a cada edat dels dos graus de formació professional. La distribució del primer mòdul mostra, per una banda, un efecte edat, amb una proporció mínima als 18 anys i una

màxima del 10% entre els 20 i els 43 anys i, en segon lloc, un efecte generació, doncs a partir d'aquesta última edat, com més antiga és una cohort menor el percentatge de qui ha assolit una FP1, sent d'un 5% al voltant dels 50 anys i per als majors d'aquesta edat. Si incloem la FP2 o mòdul superior l'efecte edat es perllonga fins més enllà dels 27 anys, conformant-lo així com un nivell plenament emmarcat en l'educació d'adults, on també s'aprecia un clar efecte generacional, doncs les cohorts més antigues també han accedit en menor mesura a aquest segon mòdul de formació professional.

Gràfic 2. Percentatge per edat amb formació professional o cicles formatius (acumulat segons mòdul 1 o 2)

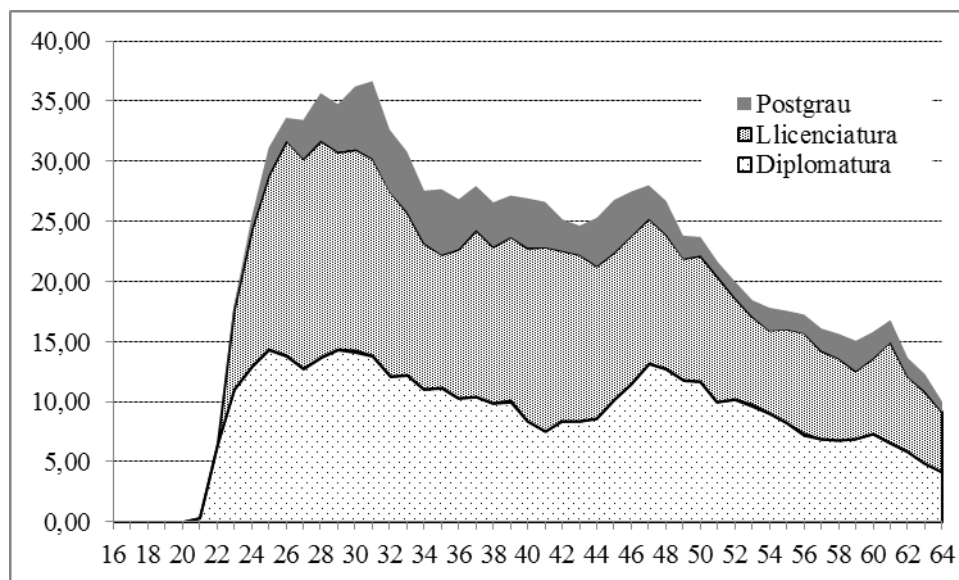

Font: elaboració segons el PaD, 2002-2009

Però l'efecte generacional més clar es troba en l'educació universitària, doncs entre els joves de 25-30 anys les proporcions són clarament majors que entre els de més edat, i aquest últim percentatge és superior a la proporció d'universitaris entre els majors de 50 anys (gràfic 3). En concret, entre els joves adults de 25-30 anys hi ha un 14% de diplomats universitaris o amb carreres d'enginyeria o arquitectura tècnica, un 18% de llicenciats o amb enginyeria o arquitectura superior i al voltant d'un 5% amb màsters i postgraus. En comparació, entre els 35 i els 50 anys les proporcions en tots els nivells anomenats són quatre punts menors i per als majors de 50 anys són dos punts inferiors a la registrada als 35-50 anys. En definitiva, des de les generacions més antigues fins a les més joves, l'evolució ha estat de un cada cop major accés a la universitat, sense que

l'educació d'adults hagi aconseguit equilibrar aquestes proporcions entre generacions. En definitiva, aquesta formació s'ha donat fonamentalment durant la joventut.

Gràfic 3. Percentatge acumulat per edat de població amb estudis universitaris

Font: elaboració segons el PaD, 2002-2009

En l'apartat de la evolució legislativa s'ha descrit com la LOE estableix els 23 anys com l'edat en què es podia accedir a l'educació secundària postobligatòria a través d'un examen si no s'havia seguit la carrera educativa apropiada. De la mateixa manera, els 25 anys són l'edat mínima per realitzar una prova amb la qual obrir-se la porta dels estudis universitaris sense l'acreditació normativa prèvia. Malgrat aquestes possibilitats i que la legislació insisteixi en la importància de l'educació continuada al llarg de la vida, sembla que tots els esforços personals es concentren en la formació durant la joventut, i es deixa poc marge per a l'educació a l'etapa adulta. En una situació de crisi del mercat de treball seria interessant que es facilités l'accés a aquests camins d'educació adulta, fet que repercutiria en una millor formació davant el mercat laboral.

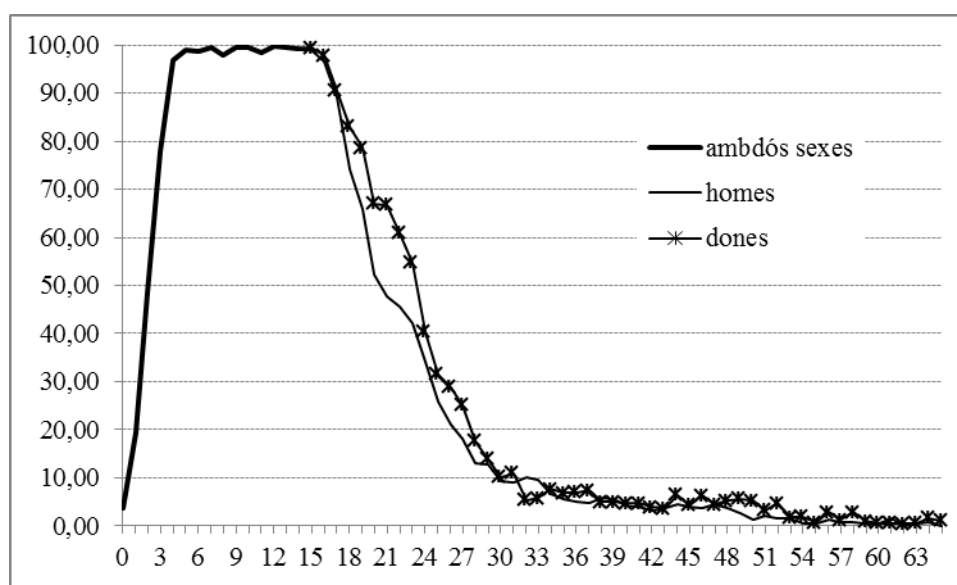
7.2. La biografia educativa formal a Catalunya a l'actualitat

El nucli d'aquesta investigació es centra en la participació en l'educació i en el mercat de treball durant l'etapa adulta. És habitual considerar que mentre l'educació és cosa de joves, l'entrada en el món adult suposa l'inici de la vida adulta. Tanmateix, la importància de la formació continuada, si més no en teoria, ha suposat la irrupció de l'educació d'adults com a fonamental per al manteniment de l'ocupació i per al progrés

en la carrera professional. A més, per tallar d'arrel el fracàs escolar i la infraqualificació educativa seria necessari donar una “segona oportunitat” a qui no van estudiar en el seu moment (durant la joventut), de manera que no es va assolir el nivell que ara com adult es veu com a indispensable per aconseguir escapar de l'àmbit de la precarietat, ja sia a nivell formal (el currículum escolar, de l'educació bàsica al postgrau universitari) o informal (amb cursos d'habilitació o especialització per a la vida professional).

En efecte, la participació educativa a Catalunya actualment es vincula fonamentalment amb l'etapa infantil i juvenil, tal i com es mostra en el gràfic 4 amb les proporcions d'estudiants per edat, tot i que això no suposa que l'educació d'adults sigui insignificant, malgrat que no llueixi com seria desitjable en un context educatiu com acabem de dibuixar. En concret, la població infantil, entre els 4 i els 15 anys, es troba escolaritzada pràcticament en la seva totalitat (tot i que fins als 5 anys, edat d'escolarització obligatòria, no s'arriba al 100% d'escolarització efectiva), fruit de la provisió pública de places d'educació infantil i de l'obligatorietat de estar escolaritzat fins a complir els 16 anys. A més, com ja és sobradament conegut, tant en l'educació mitjana com en la superior és major la presència de dones que d'homes: una diferència que als 22 anys (final dels estudis universitaris) arriba als 30 punts percentuals i que als 26 anys (estudis de postgrau) és de 7,5 punts percentuals.

Gràfic 4. Proporció de població estudiant segons sexe, Catalunya, 2002-9.

Font: elaboració pròpia a partir del PaD, 2002-9

El focus de la investigació rau en el progrés en la carrera educativa, és a dir, en la millora del grau formal d'instrucció, motiu pel qual analitzem a qui ascendeix en l'escala educativa, des de una base formada per qui no té títol escolar fins a un cim constituït per l'especialització universitària de postgrau. Entre una onada i la següent, una persona pot o bé mantenir-se en un determinat nivell d'instrucció o bé millorar-ho: mai es pot tornar enrere, ja que l'escala educativa només té un de sentit, l'ascendent. L'escala educativa es concep així com una successió de graons on, per a cada edat simple des dels 16 anys en endavant, hom pot anar adquirint un major grau a partir d'un determinat nivell que es considera un prerrequisit (exceptuant els salts fora de currículum que la legislació permet si es passa un examen de coneixements). Un camí educatiu que delimitarem en funció de la realitat dibuixada pel PaD, que presenta les diferents transicions educatives que s'han donat a Catalunya durant el període comprés entre 2002 i 2009 per a la població major de 15 anys. Aquesta taula s'elabora a partir de les probabilitats de pas registrades entre un nivell educatiu i el següent. Per aquestes edats, en aquest territori i durant aquest temps s'han detectat cinc transicions educatives significatives, a saber: 1) del nivell bàsic al batxillerat, 2) del nivell bàsic a la formació professional, 3) del batxillerat a la formació professional, 4) del batxillerat a la universitat i 5) del grau (o llicenciatura) al postgrau.

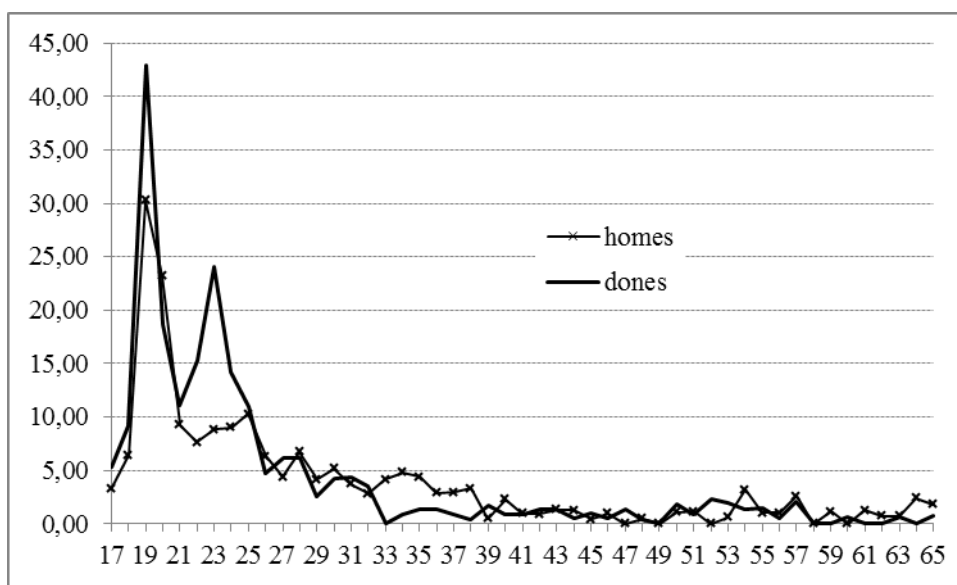
Sobre aquesta informació considerarem que algú millora la seva educació formal com a adult si assoleix un determinat nivell d'instrucció amb un cert retard en la pauta que és habitual: ara mateix definirem de manera operativa aquest retràs.

El gràfic 5 mostra la taxa general de canvi educatiu segons sexe, tornant a fer-se evident que la formació de les dones durant la joventut és molt més perllongada que la dels homes. El màxim per ambdós sexes es registra als 19 anys, i s'observa un segon pic als 23 anys entre les dones i als 25 entre els homes, edats habituals per acabar els estudis mitjans la primera i els superiors les darreres. Fins aquí allò que podríem considerar com a educació juvenil, però es comprova que la probabilitat d'acabar un determinat grau d'instrucció més enllà dels 25 anys també és significativa, fet que obre la porta a investigar allò que hem vingut denominant com a “educació d'adults”, reivindicant d'aquesta manera que també en la etapa adulta existeix la possibilitat de millorar el nivell d'instrucció i adaptar-se millor a un context laboral personal.

Però, com definim l'educació formal d'adults? Considerarem com a tal l'accedir a una acreditació determinada dos o més anys més tard d'allò que és habitual. Així, per començar en aquesta anàlisi biogràfica, des de la posició de qui no té cap mena de títol

escolar s'obre la possibilitat d'aconseguir-ne el grau bàsic o obligatori d'educació. L'edat normativa a l'actualitat per aconseguir el grau bàsic (l'Educació Secundària Obligatòria) son els 16 anys, que és precisament l'edat mínima en què al PaD es recull el nivell d'instrucció d'un individu. A partir d'aquest grau, la població segueix unes pautes educatives que dibuixen el nivell d'instrucció per edat a Catalunya, segons la fotografia aconseguida a través del PaD. Per aquest motiu, es considerarà que tothom que assoleix els estudis bàsics, primaris o obligatoris més enllà dels 18 anys (amb 19 o més anys) està seguint una pauta educativa adulta.

Gràfic 5. Probabilitat de millora educativa per edat segons sexe

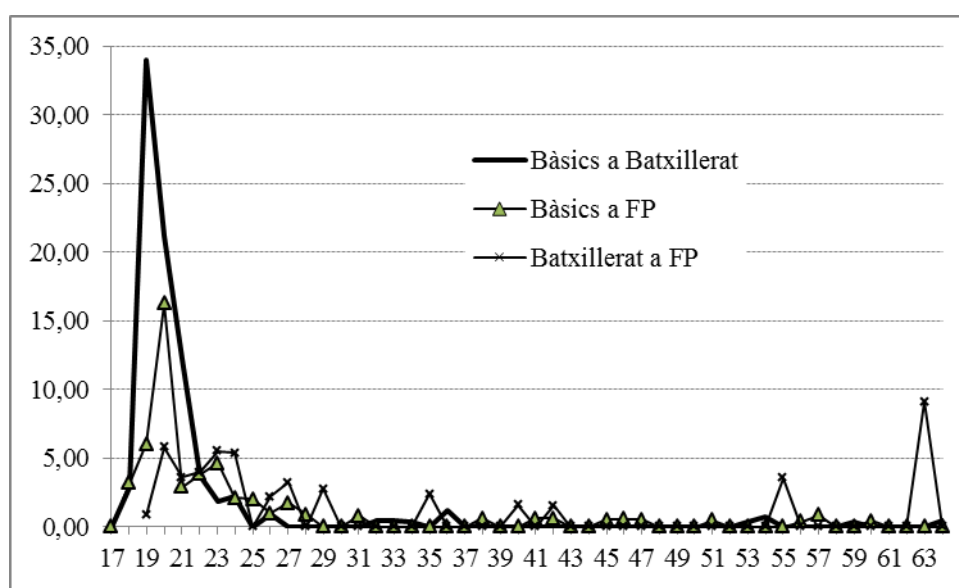
Font: elaboració pròpia a partir del PaD, 2002-9

L'objectiu assolit per la majoria de la població amb un grau d'instrucció elemental és el batxillerat, tot i que la via de la formació professional és força abundant (gràfic 6). Tenint en compte que els 19 anys és l'edat habitual per acabar els estudis de batxillerat, inclourem en la submostra sobre la participació de l'educació d'adults a qui hagi finalitzat el batxillerat amb més de 21 anys. Certament hi ha un petit percentatge d'individus que accedeix al batxillerat des de la formació professional, però és tan reduït que no paga la pena mostrar-ho aquí, tot i que també els tindrem en compte quan construïm el concepte de participació en educació d'adults.

L'educació mitjana es compona també de la formació professional, que ha estat tradicionalment un grau educatiu per ell mateix, directament connectat amb el mercat laboral. No ha estat possible distingir en analitzar les transicions educatives entre la

formació de primer grau o cicles formatius mitjans i la formació de segon grau o cicles formatius superiors, doncs el reduït volum registrat per aquestes transicions no ho ha permès. L'edat habitual d'acabar els estudis de formació professional o cicles formatius durant el període 2002-2009 a Catalunya han estat els 20 anys (gràfic 6), tot i que també la probabilitat és significativa entre aquesta i els 23 anys. Tota aquesta informació ens porta a considerar en aquesta investigació com a educació d'adults a tothom que hagi finalitzat un grau de formació professional amb més de 23 anys.

Gràfic 6. Probabilitat de transició entre nivells d'instrucció per edat, Catalunya, 2002-9, nivell bàsic i mitjà

Font: elaboració a partir del PaD, 2000-9

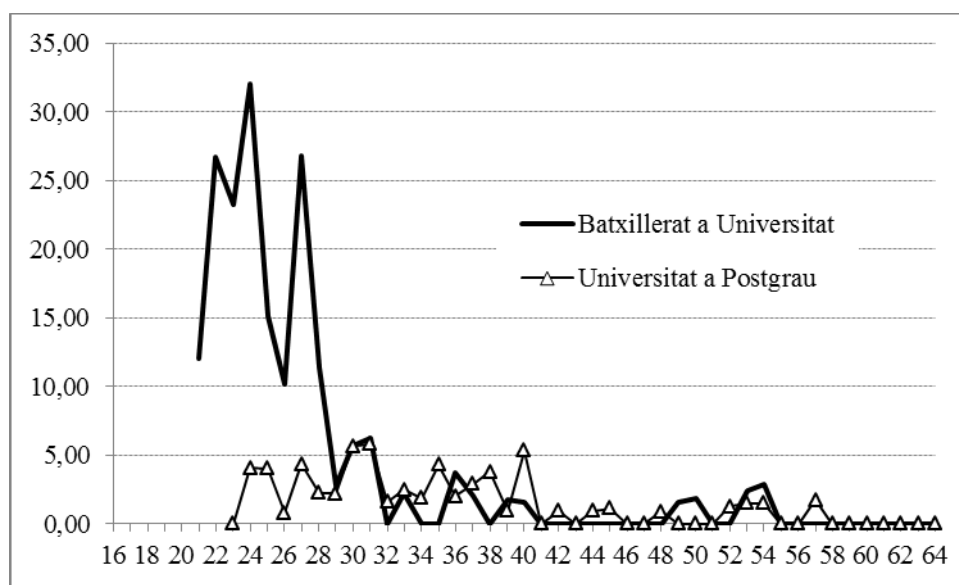
A més, cal considerar també el pas del batxillerat a la formació professional, doncs és significativa (gràfic 6): aquesta via és força utilitzada entre els 20 i els 24 anys, i és fa difícil distingir si es tracta d'una fase jove o adulta dins en cicle educatiu. Per aquest motiu, hem considerat que forma part de l'educació d'adults sempre i quan s'hagi acabat amb 24 o més anys, tal com hem fet amb la FP en general.

A l'educació superior es pot arribar per via de la formació professional o pel batxillerat, tot i que aquesta darrera representa la forma més habitual d'accedir-hi (i a través de la FP és molt minoritària), o directament a partir de les proves d'accés a la universitat per a majors de 25 anys. La probabilitat de millorar l'educació des dels estudis de batxillerat als universitaris és elevada als 23, 25 i 28 anys (gràfic 7), fet que dificulta la delimitació

precisa en aquest procés de l'educació d'adults. Aquí inclourem com a tal a tota persona que acaba una carrera universitària amb més de 25 anys.

En relació als cursos de postgrau no hem pogut establir clarament una edat habitual de finalització, doncs la probabilitat de seguir aquests estudis s'allarga des dels 24 fins als 40 anys (gràfic 7): així doncs, al igual que fins ara, considerarem els 25 anys com l'edat en què s'acaba els estudis de postgrau dins l'etapa adulta.

Gràfic 7. Probabilitat de transició entre nivells d'instrucció per edat, Catalunya, 2002-9, nivell universitari

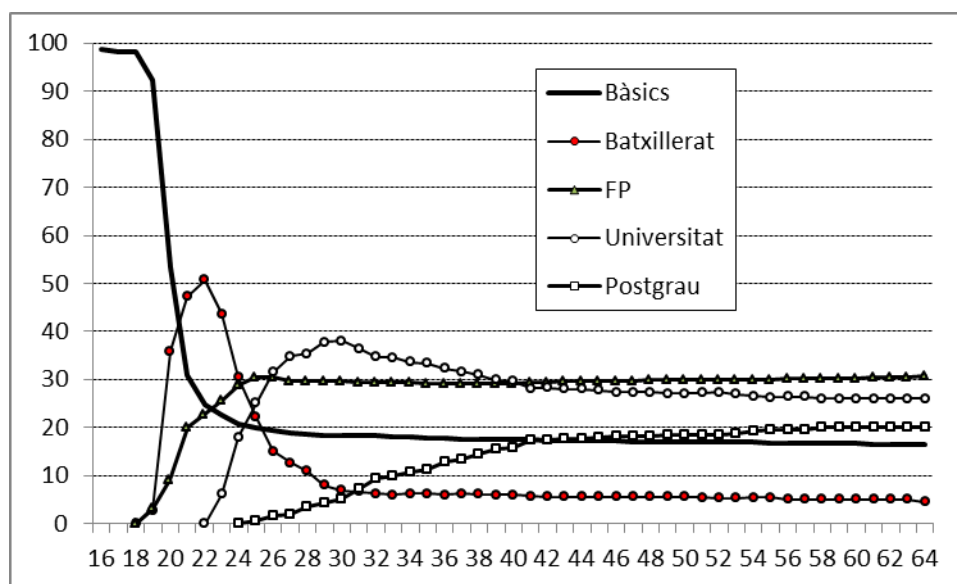
Font: elaboració a partir del PaD, 2000-9

En definitiva, considerem que ha seguit una via d'educació formal d'adults a tothom que hagi finalitzat els estudis obligatoris amb 19 anys o més, els de formació professional amb 24 o més anys, el batxillerat amb més de 21 anys o els estudis universitaris o de postgrau amb 25 anys o més.

Com a resum d'aquestes pautes, el gràfic 8 recull la proporció de població entre els 16 i els 64 anys segons nivell d'estudis en aplicar les taxes de transició que acabem de descriure. A excepció d'un percentatge molt reduït del 2%, la població major de 16 anys i fins als 18 anys té un nivell d'estudis bàsics (a les envistes d'acabar els estudis mitjans en cas d'estar cursant-los al pas habitual). Dels 19 en endavant aquest grau educatiu cada cop té una menor incidència, doncs la població va acabant el batxillerat o la formació professional, i així entre els 19 i els 21 anys, la proporció de població amb estudis bàsics es redueix fins a un 31% (és a dir, pràcticament un de cada tres individus

amb 20 anys o menys té aquest nivell d'instrucció), un percentatge que als 22 anys ja és d'un 25% (un de cada quatre), i que encara es reduirà més en les edats posteriors, fins arribar a un mínim del 17%: és a dir, amb la pauta educativa a Catalunya observada durant 2002-9 (a qualsevulla edat), un 17% de la població mai superaria els estudis bàsics o obligatoris al llarg del seu cicle de vida, ni durant la joventut ni en l'adulthood. Així, l'edat en què comença a ser significatiu el volum de població amb estudis de batxillerat són els 19 anys, una proporció que assoleix un màxim als 22 anys, amb un 51%, moment biogràfic a partir del qual és habitual que els estudiants comencen a finalitzar l'educació superior. En efecte, a partir dels 23 anys, el batxillerat deixa de ser el nivell d'instrucció majoritari de la població, caient la proporció amb l'edat fins a un 7% als 30 anys i a un 6% als 32 anys, nivell que podem considerar la proporció mínima (amb el comportament educatiu registrat a l'actualitat). Recapitulant, un 1% de la població a Catalunya no assoleix mai els estudis bàsics, un 17% es queda amb aquest darrer grau educatiu i un 6% acaba amb èxit el batxillerat però no va més enllà. Però aquest últim no és l'únic tipus d'estudis mitjans, sinó que també cal considerar la formació professional.

Gràfic 8. Població per edat segons nivell d'instrucció, Catalunya, 2002-9

Font: elaboració a partir del PaD, 2000-9

En efecte, també la formació professional comença a ser significativa als 19 anys, abastant a un 20% de la població als 21 anys i assolint un 31% als 25 anys. D'això s'infereix que estem tractant amb un grau educatiu considerat àmpliament com a final

de trajecte, doncs la proporció d'aquest grau educatiu es manté pràcticament constant des dels 25 anys en endavant, és a dir, un 30% de la població acaba i es manté amb un grau escolar de formació professional, proporció que sumada a les anterior indica que a Catalunya un 54% de la població arriba com a màxim als estudis mitjans o, des de l'altre cara de la moneda, que un 46% supera aquest nivell d'instrucció i acaba uns estudis universitaris o de postgrau.

Els 23 anys són doncs, el llindar en què la població comença a tenir estudis universitaris, arribant a suposar un 38% als 29-30 anys. La proporció disminueix a partir d'aquesta edat, doncs hi ha un degoteig constant cap als estudis de postgrau, arribant a un mínim del 26% als 55 anys, que es mantindrà fins als 64 anys, darrera edat observada aquí. De manera complementària, els 26 anys són el llindar mínim en la finalització dels estudis de postgrau, un nivell d'instrucció que té una presència cada cop més forta, fins arribar a un 17% als 41 anys, un 18% als 42 anys, un 19% als 49 anys i un màxim del 20% des dels 55 anys en endavant.

Després d'aquesta part descriptiva, comencem a partir d'aquí la construcció del model descriptiu de la participació en l'educació d'adults de la població catalana entre 2002 y 2009 en funció de les variables independents seleccionades en les hipòtesis plantejades a l'anterior apartat.

8. Determinants de la participació en l'educació formal d'adults

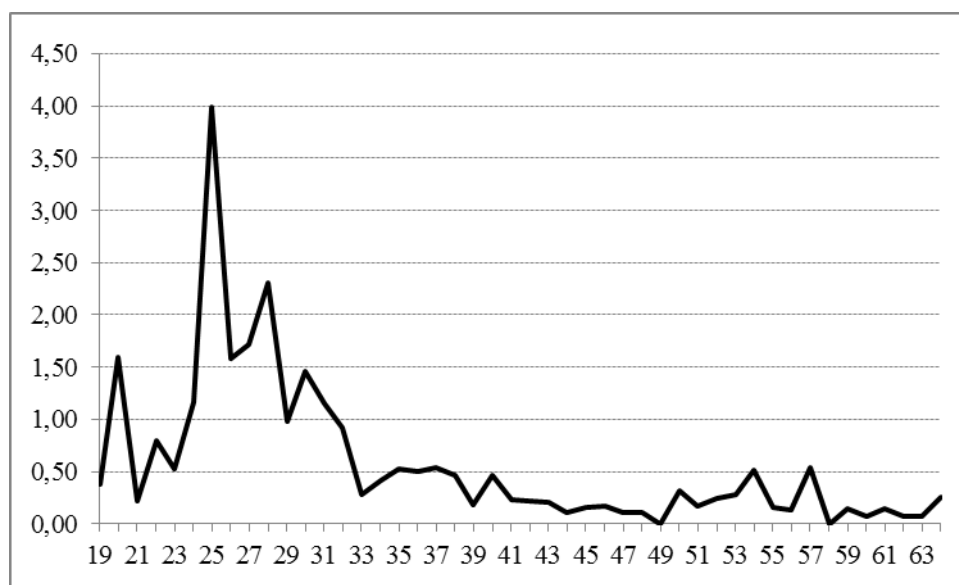
La perspectiva d'anàlisi respon a la lògica biogràfica, en què hom està "disponible" (tot i que no sempre "disposat", ja que això suposa la voluntat de seguir estudiant) per millorar el seu grau educatiu com adult. Aquesta disponibilitat ve marcada pel nivell d'instrucció aconseguit a una edat determinada: així, considerem que s'està en exposició de millorar el grau educatiu formal com a adult si 1) s'ha arribat als 19 anys sense acabar els estudis obligatoris; 2) als 20 anys amb aquest nivell bàsic però sense anar més enllà; 3) als 24 amb estudis mitjans (de batxillerat o de formació professional) sense haver finalitzat uns estudis universitaris; 4) o als 25 anys amb estudis universitaris de primer grau (diplomatura, llicenciatura, grau o equivalent) sense haver encara assolit un postgrau. En quan un individu assoleix estudis de postgrau deixa de ser observat, doncs es considera que ha arribat a un cim educatiu i no pot anar més enllà en el seu nivell d'instrucció.

Amb aquesta mostra observarem si entre una onada del PaD i la següent hom continua amb el seu grau d'instrucció o assoleix un de superior, de manera que podem esbrinar

les característiques de qui participa en l'educació d'adults. La mostra es compon de 4.653 individus, un 5% dels quals va participar algun cop entre els 19 i els 64 anys en una educació d'adults i va accedir amb èxit a un grau d'instrucció més elevat del que tenia, fent-ho al menys dos anys més tard del que era habitual en la seva cohort.

Els passos que seguirem en analitzar l'educació d'adults són els següents: primer presentem la pauta per edat, a continuació el sexe i el moment d'observació, per seguir amb el nivell d'instrucció amb el que hom es presenta al món adult, després les variables relacionades amb la situació familiar i, finalment, considerarem la renda de la llar i la grandària municipal.

Gràfic 9. Probabilitat d'incrementar el nivell d'instrucció com adults, per edat, Catalunya, 2002-9, 19-64 anys

Font: elaboració a partir del PaD, 2000-9

La pauta reflectida en el gràfic 9 descriu la probabilitat per edat de que una persona en disposició de millorar el seu nivell d'instrucció de manera més tardana d'allò habitual, finalment hi accedeixi com adult a un grau educatiu més elevat. Els primers pics en la distribució senyalen les persones que van assolir una educació obligatòria més enllà dels 19 anys o una educació mitjana més enllà dels 20, però sempre però abans dels 25. Amb tot, el punt màxim s'observa als 25 anys, un cim seguit per altres de menor altitud però també importants als 28 i als 30 anys. A partir d'aquesta edat l'actualització d'estudis cau fins a una vall situada entre els 33 i els 40 anys, i va reduint empenta fins a ser nul·la als 49 anys. Tanmateix, entre els 50 i els 58 anys es dona una etapa vital que

apareix com una oportunitat més tardana, amb un retorn a taxes d'actualització educativa a un nivell similar al registrat als 33-40 anys, tot i que acaba per pràcticament desaparèixer a partir dels 58 anys. En general, tal com s'esperava i tot i que pugui sonar paradoxal, l'edat dels participants en educació d'adults és força jove.

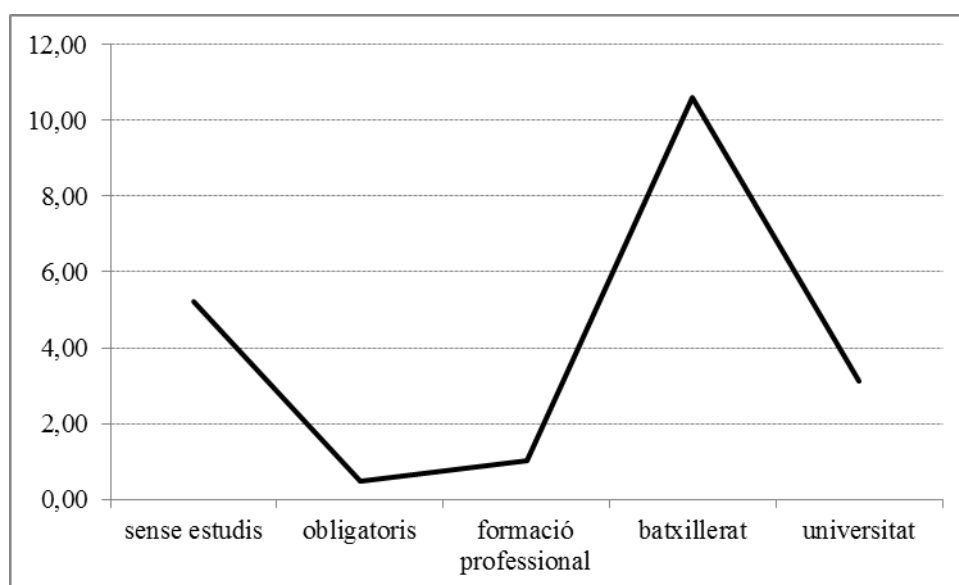
La història que a continuació passem a relatar va incorporant les variables que a la introducció teòrica hem considerat determinants per empènyer a un individu a seguir un programa d'educació formal d'adults i acabar-ho amb èxit (cal remarcar que aquí no considerem a qui comença un estudi però els abandona abans de completar-los). D'ara en endavant, no es tindrà en compte l'edat del protagonista, doncs el que s'expliqui esdevé a qualsevol edat. En primer lloc, cal anotar que quan es calculen les taxes de millora educativa adulta per homes i dones no es troben diferències entre sexes: uns i altres participen amb el mateix patró d'edat. Tanmateix, la variable gènere serà introduïda reiteradament al llarg de tota la investigació, per si resorgeix en algun moment de l'anàlisi o cal descartar-la definitivament: de fet, però, tal i com es mostra en la taula 1, per a la que més endavant es donaran les claus d'interpretació, la diferència que s'observa entre sexes no arriba mai a ser prou significativa per inferir un clar patró de gènere en quant a la participació en educació d'adults. En segon lloc, podem afirmar que, tal i com havíem presentat com a hipòtesi, la probabilitat de participar en educació d'adults s'ha incrementat amb la crisi, si més no durant l'any en què la mateixa va esclatar, 2009 (així la taula 1 ens diu que la probabilitat de participar va augmentar en 50 punts percentuals, doncs el coeficient per aquest any és de 0,50): restem a l'espera de les següents onades per confirmar si es tracta d'una tendència concomitant als períodes de crisi econòmica o d'un fet conjuntural vinculat només a l'esclat de la mateixa.

A partir d'aquí estem en condicions de contestar a la pregunta fonamental plantejada en la investigació: Qui té un major nivell d'instrucció, estudia més durant l'adulthood? Recordem que no estem considerant a ningú amb un postgrau, doncs qui ha arribat a aquest nivell d'instrucció ja no pot anar més enllà. Tampoc considerarem en aquesta part als menors de 25 anys, ja que per prescripció tècnica si estem comparant diverses vies educatives la mostra seleccionada ha de poder seguir qualsevulla d'aquestes vies, i hem assumit l'edat mínima per accedir a la universitat com a adult son els 25 anys.

La pauta aleshores dibuixada (gràfic 10) indica que la probabilitat de seguir estudis formals i superar un determinat grau d'instrucció depèn de la consideració dels estudis que es tenen prèviament: si aquests són considerats com a punt i final de la carrera educativa ja no es va més enllà, però si aquests són considerats com una meta volant en

si mateixa, la probabilitat de continuar estudiant dins la trajectòria de l'educació formal és molt alta. Així, el nivell d'instrucció que clarament es considera com a pas previ cap a un major nivell d'instrucció és el batxillerat, porta d'entrada a la universitat. A certa distància trobem els estudis universitaris, delerosos, però no tant con els anteriors, de transformar-se en un postgrau i així arribar al màxim de l'escala educativa. També aquells adults que no tenen un títol d'estudis obligatoris o en que aquest no és homologable al sistema educatiu espanyol tenen una relativament alta propensió d'aconseguir si més no aquest grau elemental. A l'altre pol, amb la menor probabilitat de millora en el grau d'instrucció, està qui acaba uns estudis bàsics o una formació professional, que tot indica que no anirà més enllà, comportament que en el cas dels estudis obligatoris implica un problema d'infraqualificació a l'hora d'enfrontar-se al mercat de treball.

Gràfic 10. Probabilitat de millorar el nivell d'instrucció segons educació prèvia (controlant per edat), Catalunya, 2002-9, 25-64 anys

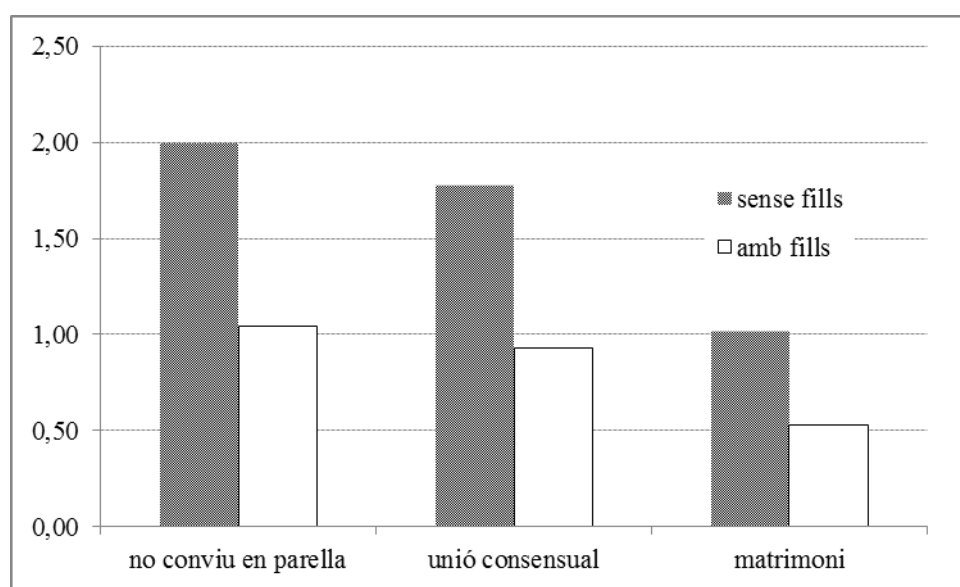
Font: elaboració a partir del PaD, 2000-9

Un cop introduïda la variable referent al nivell d'instrucció de partença de l'individu i considerant només a la població amb 25 anys o més, de manera independent del grau educatiu i considerant els efectes de la crisi econòmica, la probabilitat de les dones de participar en l'educació com adultes apareix com lleugerament menor que la dels homes. Tanmateix, un cop analitzem l'efecte de les variables familiars (com farem en breu), el gènere dilueix la seva importància fins a tornar a ser imperceptible (vegeu taula

1): és a dir, no és el gènere allò que fa la diferència sinó com s'expressa aquest factor en relació a la situació de convivència a la llar. En definitiva, la variable gènere no té cap funció a l'hora d'explicar la participació en l'educació d'adults a Catalunya.

En afegir la relació amb l'activitat de l'individu que participa en l'educació d'adults l'any anterior a la millora educativa obtenim una clara imatge d'una de les seves característiques essencials: es tracta d'algú que es dedica en exclusiva a estudiar. Així, no trobem diferències significatives entre cap de les altres relacions amb l'activitat presentades en el model, a saber: treballador a temps complert amb contracte indefinit, amb contracte temporal, a temps parcial, autònoms, aturats o inactius que no estant estudiant. Això suposa un cert gerro d'aigua freda en aquesta anàlisi de la participació en l'educació d'adults a Catalunya, doncs significa que una gran part de qui aconsegueix millorar el seu grau educatiu com a adult té l'estudi com a dedicació exclusiva, sense cap vincle present amb el mercat laboral, fet que entra en certa contradicció amb el concepte mateix d'educació d'adults, relacionat amb una formació continuada vinculada a una professió que s'està perfeccionant.

Gràfic 11. Probabilitat de millorar el nivell d'instrucció segons estat marital i fills a la llar (controlant per edat i nivell d'instrucció previ), Catalunya, 2002-9, 25-64 anys

Font: elaboració a partir del PaD, 2000-9

La introducció de variables familiars dóna fe de que aquestes són molt importants en l'anàlisi de la participació adulta en l'educació. Aquest factor ha estat afegit a través de dos components, per una part l'estat marital (viu sense parella, en unió consensual o en

matrimoni) i, per altra part, si tenen fills vivint a casa. Com dèiem, les variables familiars resulten ser molt significatives a Catalunya durant la primera dècada del segle XXI. Independentment de l'edat, de l'educació prèvia del protagonista i de l'any d'observació, i sense que el sexe sigui una variables significativa, estar unit en matrimoni i tenir fills convivint a casa son dues variables que suposen una menor probabilitat (amb una força molt similar per part de les dues) de participar en l'educació d'adults, en comparació amb la població que no conviu en parella o que està dins una unió consensual, o de la que no té fills (gràfic 11).

Taula 1. Model explicatiu de la millora en el grau d'instrucció en l'etapa adulta, Catalunya, 2002-9, població amb estudis per sota del postgrau (controlant per edat)

	Menors de 25 anys		Amb 25 o més anys	
	Coeficient	valor de p	Coeficient	valor de p
MOMENT D'OBSERVACIÓ				
anterior a 2009	0,00	ref.	0,00	ref.
durant l'any 2009	0,54	0,00	0,50	0,01
SEXE				
homes	0,00	ref.	0,00	ref.
dones	-0,14	0,40	-0,32	0,10
ACTIVITAT				
exclusivament estudiant	1,36	0,00	1,25	0,00
VARIABLES FAMILIARS				
població casada	-0,75	0,00	-0,69	0,00
població amb fills a casa	-0,54	0,01	-0,51	0,03
INSTRUCCIÓ ANTERIOR				
sense títol escolar			2,32	0,00
educació obligatòria			0,00	ref.
formació professional			0,67	0,07
batxillerat			2,82	0,00
estudis universitaris			1,99	0,00

Font: elaboració a partir del PaD, 2000-9

Nota 1: els coeficients són els resultats del logaritme de les relacions de odds, amb una tècnica de regressió logística en què les observacions agrupades en individus.

Nota 2: el valor de p presenta el nivell de significació estadística de les diferències trobades. Quan és menor a 0,01 són significatives a un 99%, si és menor a 0,05 a un 95% i si és menor a 0,10 a un 90%. Si el valor és superior a 0,10 cal assumir que les diferències trobades no són estadísticament significatives.

Per acabar amb aquesta anàlisi de l'efecte de diferents variables en l'educació d'adults voldríem destacar que les dues darreres variables considerades, la grandària del municipi i la renda de la llar, no resulten significatives, és a dir, les hipòtesis plantejades

al respecte en la introducció teòrica no es comproven en l'anàlisi empírica: ni als municipis més grans hi ha una major participació d'adults en l'educació (en tenir més serveis educatius) ni una major renda de la llar implica una major participació en la formació continuada.

La taula 1 presenta el model explicatiu més parsimoniós o senzill, és a dir, exposa només les variables significatives per caracteritzar a qui millora el seu nivell d'instrucció com a adult, tal i com ho hem definit. Per interpretar-la només cal comparar el coeficient de cada categoria d'una variable amb la referència (que té un coeficient estàndard de 0,00). A primer cop d'ull podem veure que la variable amb major força explicativa és el nivell d'instrucció previ al salt educatiu (analitzada per a la població amb 25 o més anys), doncs hi ha uns graus considerats com a punt final en el camí de millora educativa (així funcionen la educació obligatòria o la formació professional) i uns altres que condueixen a no quedar-se ancorat en el nivell, a anar més enllà (així, el batxillerat, qui no té títol escolar o els estudis universitaris).

La segona característica a destacar és que no dedicar-se a cap activitat domèstica o laboral sinó estar només estudiant és clau per a participar en educació d'adults, tant si parlem dels menors de 25 anys com dels majors d'aquesta edat. Clarament, l'educació formal d'adults a Catalunya falla a l'hora de cridar a qui està treballant a que s'apunti a millorar el seu grau d'instrucció, ja sigui per la dificultat per combinar estudis i feina o perquè no es considera que estudiar més pugui tenir cap repercussió en la trajectòria professional. Tampoc la dinàmica familiar aconsegueix compatibilitzar-se amb els estudis, doncs el fet d'estar casat és un fort entrebanc per a la participació educativa a l'adulthood, afegint-se també com a punt negatiu el tenir fills. Clarament, haver format un nucli conjugal, més encara si es tenen fills, suposa apartar l'educació del camí biogràfic personal, si més no temporalment.

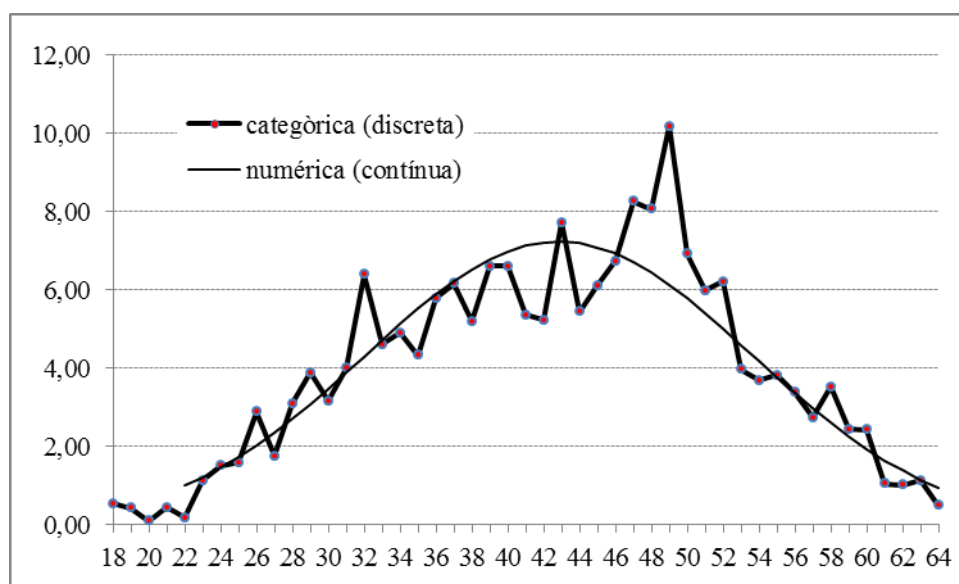
Destacar finalment que l'esclat de la crisi ha suposat un retorn a la participació d'adults, amb una força positiva amb la mateixa intensitat però de sentit contrari al fet de tenir fills (taula 1).

9. La participació en educació no formal

En aquesta part de la investigació es delimiten les característiques de qui participa en l'educació no formal relacionada amb el mercat de treball, definida com aquella que o bé ha estat dirigida des de l'empresa per als seus treballadors, o bé des d'institucions específicament dedicades a aquest tipus de formació.

En el cas de l'educació no formal l'edat mínima que cal considerar són els 18 anys, tot i que la participació entre aquesta edat i els 22 anys és extremadament reduïda, quasi imperceptible (gràfic 12), motiu pel qual analitzarem la població entre els 23 i els 64 anys, un rang d'edats la distribució del qual es pot resumir numèricament de manera contínua amb dos factors d'edat, l'edat simple i la quadràtica (tal i com mostra el gràfic 12), i així s'ha fet en el model complet de la taula 2 (en altres paraules, els coeficients d'aquesta taula cal interpretar-los independentment de l'edat considerada). Aquesta distribució s'aproxima a la corba normal, arribant a un màxim al voltant dels 45 anys i disminuint a partir d'aleshores. Aquí, doncs, ens trobem davant d'una pauta molt més “adulta” (o d'edat més endarrerida) que en el cas de l'educació formal.

Gràfic 12. Probabilitat de participar en educació d'adults no formal segons edat, 18-64 anys, Catalunya, 2005-2009.

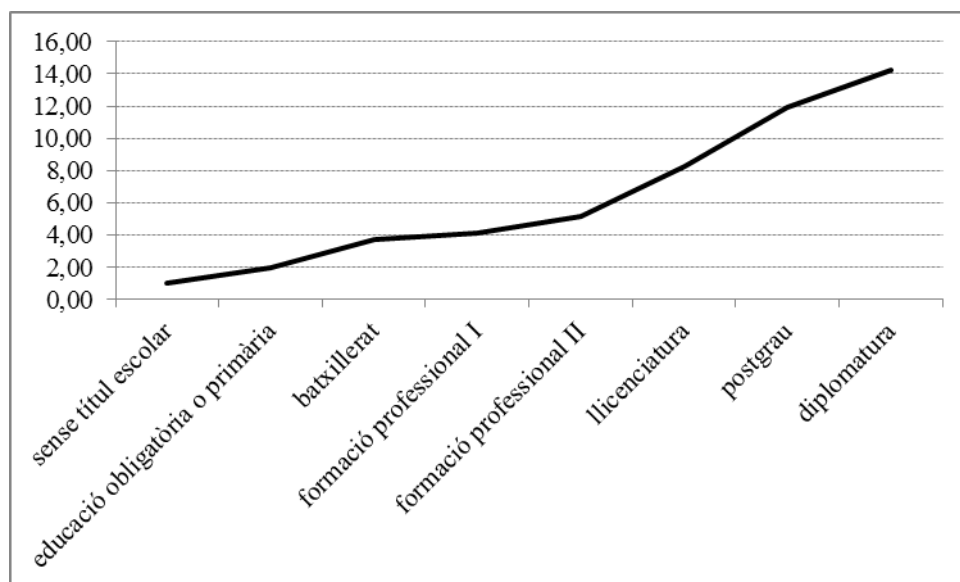

Font: elaboració a partir del PaD, 2000-9

A l'igual que en l'educació formal, ara tampoc la variable gènere resulta ser un factor explicatiu a considerar en la participació en educació no formal, i podem afegir que no ho serà en cap dels passos que anirem realitzant en aquesta part de la investigació (motiu pel qual no ha estat inclòs a la taula 2). A més, les diferències entre onades no han resultat significatives (si més no entre 2005 i 2009, període en què en el PaD es pregunta per l'educació no formal). Tanmateix, com veurem en breu, el moment d'observació recupera la seva influència en introduir la relació amb l'activitat en el model explicatiu.

En general, i sense que hi hagi una diferencia significativa entre homes i dones, ni cap tendència temporal específica, es confirma en el cas de la formació no formal l'anomenat efecte Matthew (gràfic 13): com major és el nivell d'instrucció d'una persona, major la seva probabilitat de participar en cursos d'educació no formal, amb un increment amb pendent pràcticament lineal des de qui no té estudis, passant gradualment pels estudis bàsics i de batxillerat, la formació professional (amb el primer i el segon mòdul situats consecutivament), la llicenciatura o equivalent i el postgrau universitari. La única excepció a aquesta regla és la diplomatura, doncs es tracta del grau educatiu amb més probabilitat de seguir un programa de formació continuada fora del currículum formal.

Gràfic 13. Probabilitat de participar en educació d'adults no formal segons nivell d'instrucció (controlant per edat), 22-64 anys, Catalunya, 2005-2009.

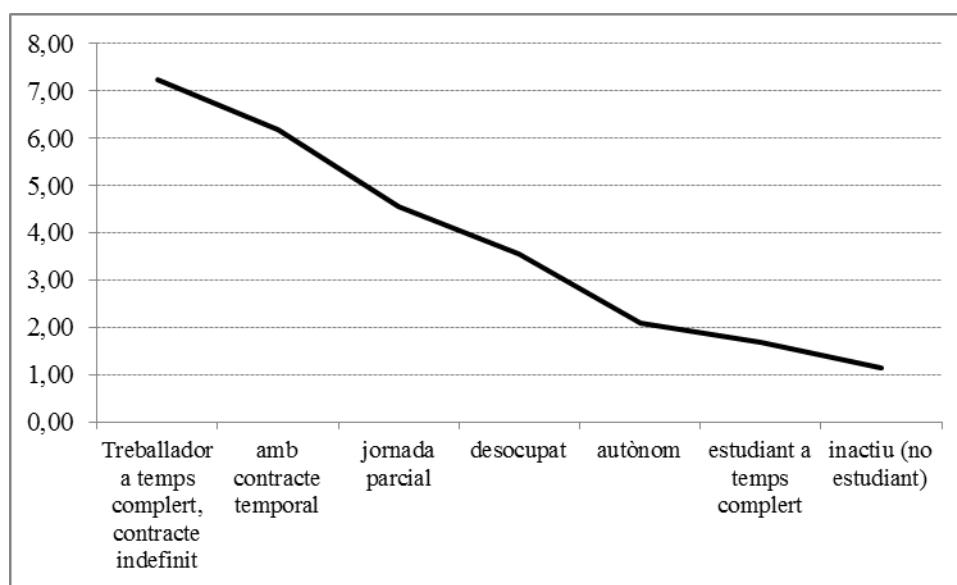
Font: elaboració a partir del PaD, 2000-9

També en la relació de la participació en educació no formal amb el mercat de treball el patró queda molt clar, doncs com menor és la vinculació amb aquest, menor la participació en formació continuada (gràfic 14). Aquesta no deixa de ser una relació sospitosa de certa endogeneïtat, ja que estem parlant precisament de cursos oferts per l'empresa o per institucions que cerquen millorar l'ocupació dels individus. Tot i així sorprèn que qui més participa d'aquests cursos siguin els que treballen amb contracte indefinit i a jornada completa (components del nucli principal del mercat laboral), a

molta distància dels aturats (un col·lectiu per al que també es porten a terme cursos específics de capacitació professional).

En general, la diferencia entre contractats indefinits i temporals no resulta estadísticament prou significativa (vegeu taula 2), i hem d'afirmar que ambdós són els que amb més probabilitat segueixen cursos de formació continuada. A partir d'aquí aquesta propensió va disminuint linealment, passant per qui treballa a jornada parcial, per qui està aturat, qui treballa per compte pròpia, els estudiants a temps complert i, finalment, qui menys probable és que segueixi un curs de formació continuada són els altres inactius (que no estan estudiant). Així doncs, el patró de a major relació amb el mercat laboral, major participació en educació no formal només es trenca entre els desocupats i els autònoms, doncs aquests darrers participen menys que els primers.

Gràfic 14. Probabilitat de participar en educació d'adults no formal segons relació amb l'activitat (controlant per edat i per instrucció), 22-64 anys, Catalunya, 2005-2009.

Font: elaboració a partir del PaD, 2000-9

A més, com ja s'havia comentat, en introduir la relació amb l'activitat i l'ocupació en el model explicatiu de la probabilitat de fer cursos de formació continuada, l'efecte de l'any d'observació reviu, de manera que en relació a 2005, en el bienni 2006-7 (final del període d'expansió) s'experimenta un decrement en la propensió a seguir-los, caiguda que es va recuperar en els dos darrers anys observats. Se'ns fa difícil extreure conclusions suficientment vàlides d'aquesta evolució, que anirien en el sentit d'afirmar que mentre la millora en la situació de l'economia suposa una disminució en la formació

continuada, la crisi té l'efecte contrari: però no hem pogut seguir un període suficientment llarg per així afirmar-ho amb la suficient contundència.

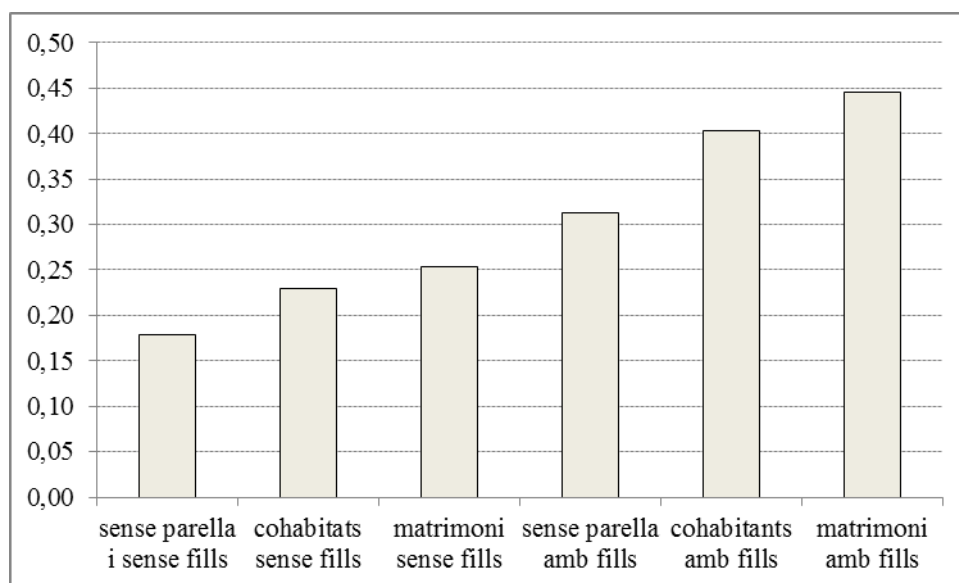
Taula 2. Model explicatiu de la participació en educació no formal, Catalunya, 2002-9.

	coeficient	valor de p
EDAT		
edat	0,19	0,00
edat quadrat	0,00	0,00
NIVELL D'ESTUDIS ASSOLIT		
educació obligatòria o primària	0,00	ref.
sense títol escolar	-0,46	0,09
formació professional I	0,59	0,00
formació professional II	0,85	0,00
batxillerat	0,60	0,00
diplomatura	1,86	0,00
llicenciatura	1,33	0,00
postgrau	1,58	0,00
RELACIÓ AMB L'ACTIVITAT I OCUPACIÓ		
Treballador a temps complert, contracte indefinit	0,00	ref.
amb contracte temporal	-0,14	0,28
jornada parcial	-0,58	0,00
desocupat	-1,30	0,00
autònom	-0,75	0,00
estudiant a temps complert	-1,96	0,00
inactiu (no estudiant)	-1,44	0,00
PERÍODE TEMPORAL OBSERVAT		
any 2005	0,00	ref.
2006/7	-0,29	0,00
2008/9	-0,07	0,47
SITUACIÓ FAMILIAR		
no conviu en parella	0,00	ref.
unió consensual	0,25	0,11
matrimoni	0,34	0,01
amb fills a casa	0,55	0,00

Font: elaboració a partir del PaD, 2005-9 (vegeu notes taula 1)

En relació amb les variables familiars, la participació en cursos es dona més entre qui conviu en parella que entre els solters, en especial si la mateixa és un matrimoni. El fet de tenir fills a la llar també és clau, doncs incrementa la probabilitat de fer cursos de millora professional. En resum, les persones que no conviuen ni en parella ni amb fills són les que menys probabilitat tenen de realitzar un programa de formació continuada, i a l'altre pol, amb la major probabilitat, ens trobem a qui conviu amb la seva parella i els seus fills (gràfic 15).

Gràfic 15. Probabilitat de participar en educació d'adults no formal segons variables familiars (controlant per edat i per instrucció), 22-64 anys, Catalunya, 2005-2009.

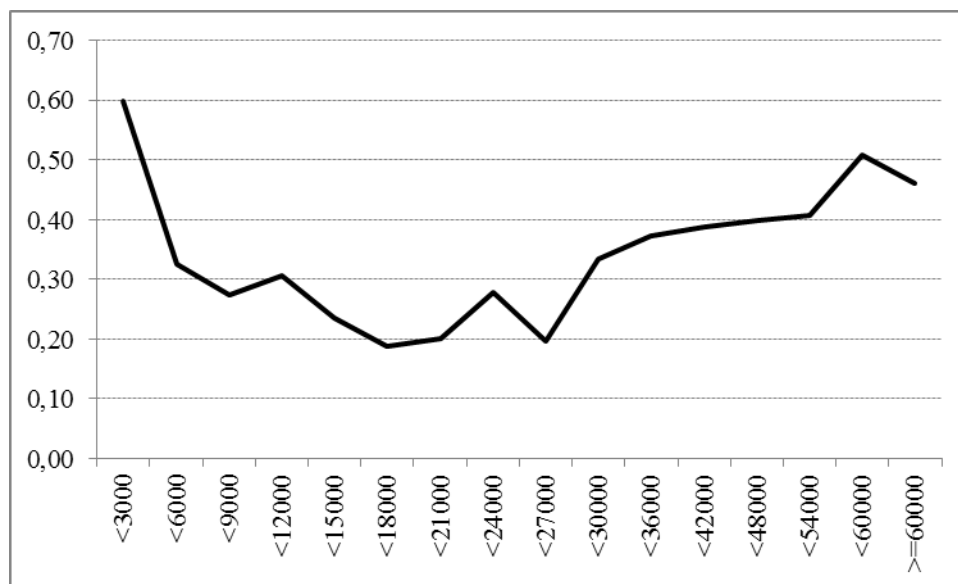

Font: elaboració a partir del PaD, 2000-9

En la participació en programes de formació fora del sistema educatiu formal no influeix en res la grandària del municipi on es resideix, és a dir, no té cap efecte el fet de que pugui haver una major quantitat de cursos o empreses de formació en un lloc de major població.

Finalment, també cal considerar la importància de la renda de la llar, l'efecte de la qual conforma una distribució en forma de U, on la probabilitat de participar en cursos no formals disminueix amb la renda fins a la categoria de poc menys de 30.000 euros, i augmenta amb la riquesa de la llar a partir d'aquest llindar, destacant així la alta participació en programes no formals tan de les llars més pobres com de les més riques (gràfic 16). Val a dir que la renda de la llar no aconsegueix filar massa prim en l'explicació de la participació en la formació continuada, doncs no troba diferències prou significatives en la probabilitat de participar-hi en individus que viuen en llars d'entre 3.000 i 30.000 euros, així com tampoc en aquelles rentes d'entre 30.000 i 54.000. Tot plegat fa que aquesta variable introdueixi més soroll que claredat explicativa en el tema que ens ocupa, motiu pel qual no la presentem en el model final recollit en la taula 2.

Gràfic 16. Probabilitat de participar en educació d'adults no formal segons renda de la llar (controlant per edat, nivell d'instrucció i variables familiars), 22-64 anys, Catalunya, 2005-2009.

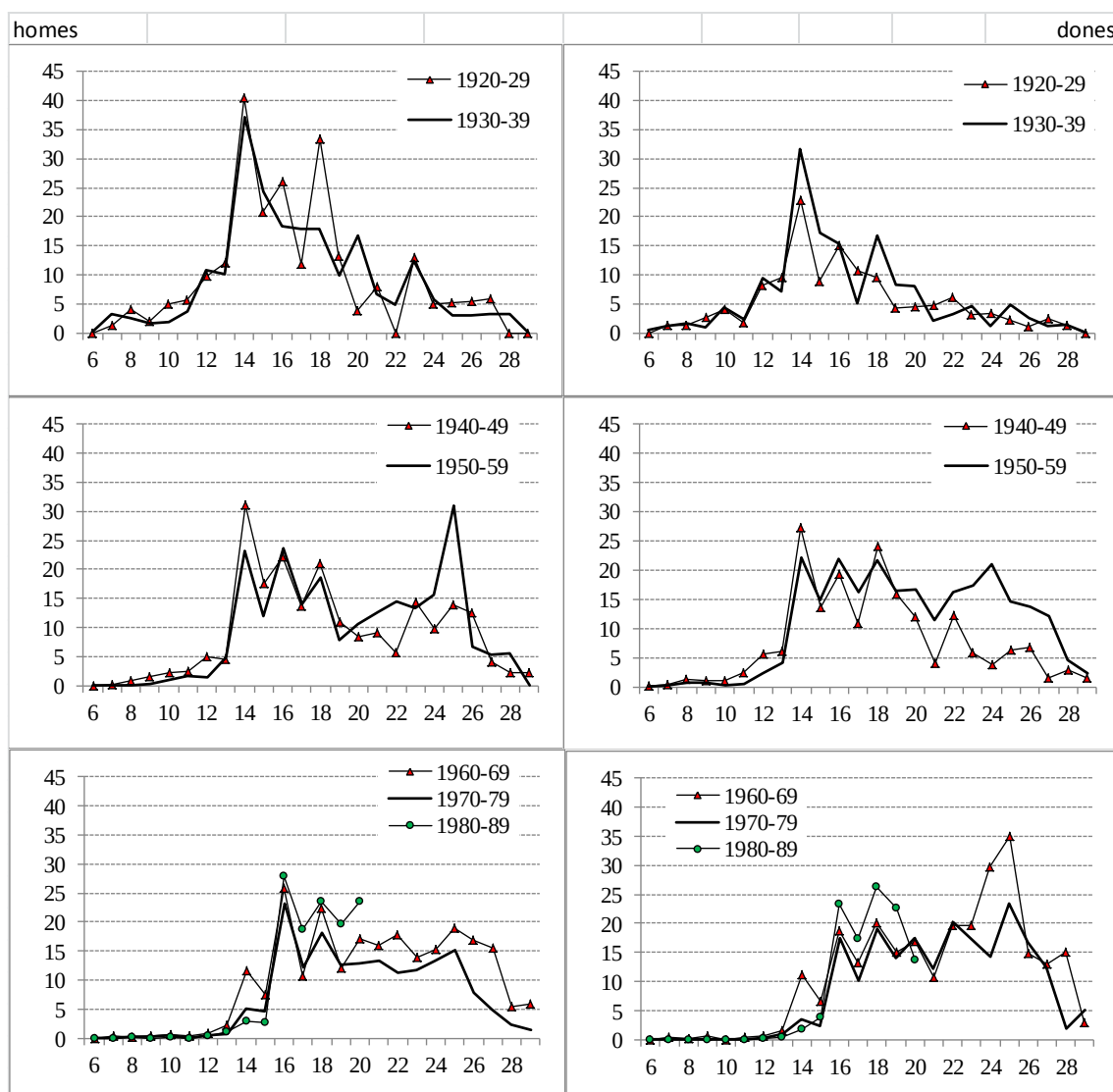

Font: elaboració a partir del PaD, 2000-9

10. Gènere i generació en les pautes d'entrada laboral

La inserció al mercat de treball és una de les dimensions a considerar en el pas de la joventut al món adult: d'alguna forma podem definir l'educació d'adults com aquella que té lloc un cop una persona ja ha començat a treballar. Per aquesta raó resulta interessant fer unes pinzellades sobre l'evolució generacional dels patrons formatius de gènere amb els què la societat catalana s'enfronta a una primera feina. Tanmateix, en el PaD no disposem d'una pregunta directa sobre quin és el nivell d'instrucció amb el què hom accedeix al món laboral, motiu pel qual utilitzarem com a variable indirecta l'edat amb la què es comença a treballar, a partir de la qual inferirem quin era el grau educatiu assolit en aquest punt del curs de vida. Així, ens iniciem a través de la visió de la pauta d'inserció laboral segons edat, sexe i cohort de naixement. Es tracta d'una informació retrospectiva, és a dir, com més antiga és una generació més difosos són els seus records de quan va començar a treballar i, per contra, com més jove és una generació, més incompleta és la pauta d'inserció laboral, doncs més important és el volum de qui encara no ha ingressat al món del treball. Els comentaris sobre aquest particular els farem dividint a homes i dones, doncs la història és molt diferent segons el gènere considerat.

Gràfic 17. Probabilitat d'inserció laboral per edat, sexe i cohort de naixement

Font: PaD, 2002-2009

La tècnica que permet descriure l'entrada a la primera feina a Catalunya comença amb la construcció de les probabilitats d'inserció a cada edat, per cada sexe i distingint per cohorts de naixement. El PaD pregunta a tots els individus entrevistats a quina edat o en quin any natural van començar a treballar, si és que mai van fer-ho. Amb aquesta informació hi ha prou per establir quants components d'una generació determinada entraven a treballar a una edat donada, i quants romanien a aquesta edat sense haver treballat mai. Així doncs, l'entrada a la primera feina és l'*esdeveniment* que ens disposem a estudiar, i el conjunt de qui mai ha entrat s'anomena població *en exposició*, doncs és la única que pot entrar per primer cop: la resta la componen les persones que ja han treballat si més no un cop a la seva vida.

Taula 3. Població que algun cop a treballat (en negreta) i taxes d'entrada a la primera feina en edats seleccionades, segons sexe i grup de cohort de naixement

HOMES	1920-29	1930-39	1940-49	1950-59	1960-69	1970-79	1980-89
<14	34	30	16	9	5	2	2
14	27	26	26	21	11	5	3
15	8	11	10	8	6	4	3
<16	69	67	52	39	22	12	7
16	8	6	11	14	20	21	26
17	3	5	5	7	6	8	13
<18	80	78	68	60	48	40	46
18	7	4	7	7	11	11	13
19	2	2	3	3	5	6	8
20	0	3	2	3	6	5	8
<21	89	86	79	73	71	63	74
21	1	1	2	3	5	5	
22	0	1	1	3	4	4	
23	1	2	3	3	3	3	
<24	91	89	85	82	83	75	
24	0	1	1	3	3	3	
25	0	0	2	5	3	3	
26-30	1	1	2	3	5	3	
TOTAL	93	91	90	91	93	84	
DONES	1920-29	1930-39	1940-49	1950-59	1960-69	1970-79	1980-89
<14	26	25	17	8	4	1	1
14	17	24	23	20	11	4	2
15	5	9	8	11	6	2	4
<16	48	57	48	39	20	7	6
16	8	7	10	13	15	16	22
17	5	2	5	8	9	8	12
<18	60	66	62	60	44	31	40
18	4	6	9	9	11	13	16
19	2	2	5	5	7	8	10
20	2	2	3	4	7	8	5
<21	67	76	79	78	68	60	71
21	2	1	1	2	3	5	
22	2	1	2	3	6	7	
23	1	1	1	3	4	5	
<24	72	78	83	87	82	77	
24	1	0	1	3	5	3	
25	1	1	1	2	4	5	
25-30	2	2	3	4	8	9	
TOTAL	74	80	86	91	89	87	

Font: PaD, 2002-2009

D'aquesta manera construïm una taula d'entrada al treball que es compona de tres sèries complementàries: la de les probabilitats d'entrar, la de qui no ha entrat mai i la de les taxes d'entrada. Amb aquesta primera part descriptiva agruparem les cohorts segons la seva dècada de naixement, sent els records més antics recollits els que es corresponen amb les cohorts nascudes als anys vint (amb 80-89 anys l'any 2009) i els més moderns la dels nascuts als anys vuitanta (amb 20-29 anys l'any 2009). El gràfic 17 presenta la sèrie de probabilitats i la taula 3 presenta alguns indicadors resum de les altres dues sèries.

Per a les generacions més antigues s'observa que l'edat mínima d'entrada al mercat de treball eren els 8 anys, tot i que no fora fins als 12 en què la probabilitat d'entrar adquireix una clara presència en aquest fenomen (amb un 10%, que suposa que entre tots els homes i dones que no havien tingut mai feina, un 10% ho feren en complir els 12 anys). En contrast, per a les generacions més joves l'edat de màxima probabilitat d'entrada no arriba fins al voltant dels 30 anys: en conseqüència, disposem de la pauta completa d'inserció fins als nascuts al 1979, que van complir 30 anys al 2009, darrer any d'observació amb el PaD.

Entre els homes salta a la vista que la inserció ha estat com a mitjana cada cop més tardana, és a dir, que el període previ al treball, en el que podem suposar que s'estava en formació, ha estat més extens com més jove és la generació considerada. Tanmateix, no voldríem desviar-nos de la pregunta inicial: Quin és el nivell d'instrucció que pot estimar-se per a qui s'hi inserta al mercat de treball i, en conseqüència segons la definició seguida aquí, s'inicia com a persona adulta? Per als nascuts a la dècada dels vint la primera ocupació tenia una edat clau als 14 anys (gràfic 17): un 34% dels components masculins d'aquestes generacions van aconseguir la seva primera feina abans de complir els 14 anys (aproximadament 1 de cada 3) i un 27% en complir aquesta edat (taula 3). D'aquí podem inferir que un 61% dels nascuts durant la dècada dels vint van accedir al món del treball amb uns estudis que com a màxim arribaven a l'educació primària, anomenada aleshores "batxillerat elemental". La següent edat significativa per aquestes generacions eren els 18 anys, ja que un 19% dels nascuts en la dècada de 1920 havien començat una feina entre els 15 anys i abans de complir els 18 anys i un 7% ho feren en complir els 18: en total, entre els 15 i els 18 anys s'incorporaren a una primera feina un 26% (1 de cada 4), uns homes amb un nivell d'instrucció que superava el batxillerat elemental, amb tota probabilitat amb una mestria professional, però que no arribava a nivell de batxillerat o universitari. Dues altres edats

sorgien com a significatives per descriure el nivell d'instrucció en el moment d'entrada al mercat de treball dels homes catalans nascuts en les primeres dècades del segle XX, els 21 i els 23 anys (gràfic 17), punts d'accés laboral de la població que acabaven els estudis universitaris, en concret i respectivament una diplomatura o enginyeria tècnica, i una llicenciatura o enginyeria superior: entre els 19 anys complerts i abans de complir els 22 entraren al mercat de treball un 3% dels components masculins de la cohort 1920-29 (amb una carrera universitària curta) i amb 22 o més anys un 2%, amb una carrera universitària llarga. Destacar, finalment, que aquesta pauta d'inserció no abastà a la totalitat de la cohort, doncs al voltant d'un 7% dels components mai van entrar al mercat de treball. Gairebé res cal afegir com a idiosincràtic per als nascuts als anys trenta, motiu pel qual la pauta que acabem de descriure fou representativa dels homes nascuts durant les tres primeres dècades dels segle XX.

A partir d'aquí els passos històrics en l'educació prèvia a l'entrada a l'àmbit del treball foren, en primer lloc, aconseguir que l'edat mínima s'ancorés en els 14 anys, fita que es va anar aconseguint progressivament: per a les generacions masculines nascudes als anys seixanta un 5% van entrar a treballar abans de 14 anys, i aquest percentatge ha estat del 2% per als nascuts als setanta o als vuitanta (taula 3). La legislació va regular aquesta realitat social amb la Llei General d'Educació de 1970 i el seu Ensenyament General Bàsic (EGB), que establir una educació primària obligatòria que es perllongava fins als 14 anys. Més endavant, i fruit de l'aplicació de la Llei Orgànica General del Sistema Educatiu (LOGSE) i de l'Ensenyament Secundari Obligatori (ESO) es va passar dels 14 als 16 anys, llinar ja establert a l'Estatut dels Treballadors de 1980.

D'aquesta manera constatem que l'increment en la formació juvenil masculina prèvia a l'entrada al mercat laboral és un procés que ve d'antuvi. Entre totes les generacions s'ha mantingut força estables el rang d'edats en què es pot estimar que s'accedia a la primera feina amb una educació mitjana (18-20 anys), superior de cicle curt (21-23 anys) i superior de cicle llarg (24-30 anys). Així, per als homes, podem estimar que l'accés amb un grau mitjà va passar del 9% per a les cohorts 1920-39, al 12-13% de les 1940-59, al 22-23% de les nascudes al 1960-79 i fins a un 29% per a les cohorts 1980-89. També s'incrementà notablement l'entrada amb estudis universitaris, que mentre que abastà a un 3% dels nascuts a la dècada de 1920, un 6% dels de la de 1930, 11% els de la de 1940 i un 20% dels nascuts entre 1950 i 1980.

En relació a la població femenina a Catalunya el canvi més substancial fou el de la intensitat del fenomen d'inserció laboral: progressivament i ja començant entre les

generacions més antigues, l'accés al mercat de treball si més no durant la joventut va anar estenent-se entre les dones, i així mentre que entre les menors de 30 anys nascudes als anys vint un 25% mai no havien accedit al mercat de treball, aquest percentatge es va reduir a un 5% entre les nascudes als anys cinquanta i seixanta. També entre la població femenina la major taxa d'entrada laboral ha passat dels 14 als 16 anys a mesura que el nou currículum educatiu aplicat anava desplaçant l'edat d'escolarització obligatòria. A més, l'evolució del currículum femení presentava unes taxes d'entrada al món del treball als 18 anys (en conseqüència, amb una educació mitjana) cada cop més elevades, multiplicant-se per quatre entre les nascudes als anys vint i als anys vuitanta (del 4 al 16%), i la irrupció amb força de les que hi accedien entre els 21 i els 25 anys, és a dir, amb una educació universitària, amb una taxa que passà de al voltant del 5% per a les nascudes als quaranta al 25% per a les nascudes als setanta.

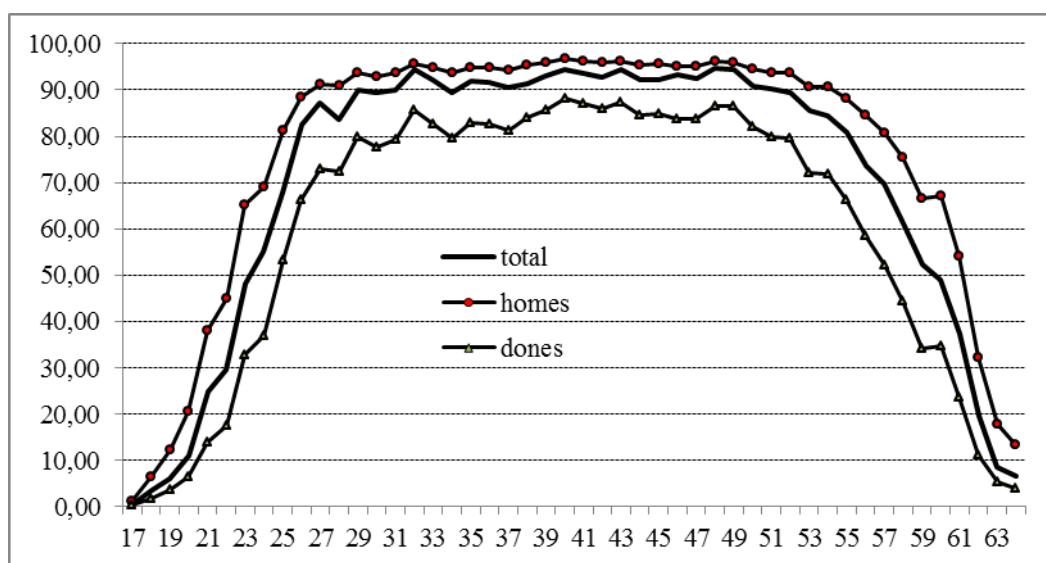
Acabat aquest recorregut per l'educació d'adults, iniciem una anàlisi per dos processos relacionats amb el mercat de treball especialment sensibles, a saber: 1) sortir d'una situació d'atur gràcies al fet de trobar feina i 2) el manteniment d'una posició de contracte indefinit, dins del nucli primari del mercat laboral.

11. Sortir de l'atur, trobar feina

La legislació vigent obliga a tothom menor de 16 anys a estar escolaritzat, i prohibeix explícitament la seva entrada al món laboral amb anterioritat a aquesta edat: per aquest motiu, l'anàlisi que a continuació s'inicia comença a observar als individus als 16 anys d'edat. A més, davant d'una panoràmica del patró d'atur per edat percebem amb claredat que aquesta situació pràcticament desapareix més enllà dels 65 anys, gràcies a que aquesta ha estat fins a les darreres modificacions legislatives l'edat normativa de jubilació. En definitiva, l'anàlisi que aquí iniciem es centra en la sortida de la situació d'atur per trobar feina entre la població de 17 a 64 anys (ambdós inclosos), buscant esbrinar quins són els factors que dificulten o faciliten l'abandonament d'aquesta incòmoda situació laboral, amb especial menció dels factors educatius.

En tractar-se d'una enquesta de panel, on una persona és observada diverses vegades, el nombre d'individus que han sortit de l'atur no coincideix amb el nombre de sortides de l'atur, doncs un mateix subjecte pot haver deixat d'estar aturat en diverses ocasions. La metodologia d'anàlisi consisteix en observar a tothom que està treballant en un moment donat però que en l'anterior ocasió que va ser observat estava a l'atur, i dibuixar quines són les característiques que el defineixen.

Gràfic 18. Probabilitat de trobar feina per edat segons sexe

Font: PaD, 2002-2009

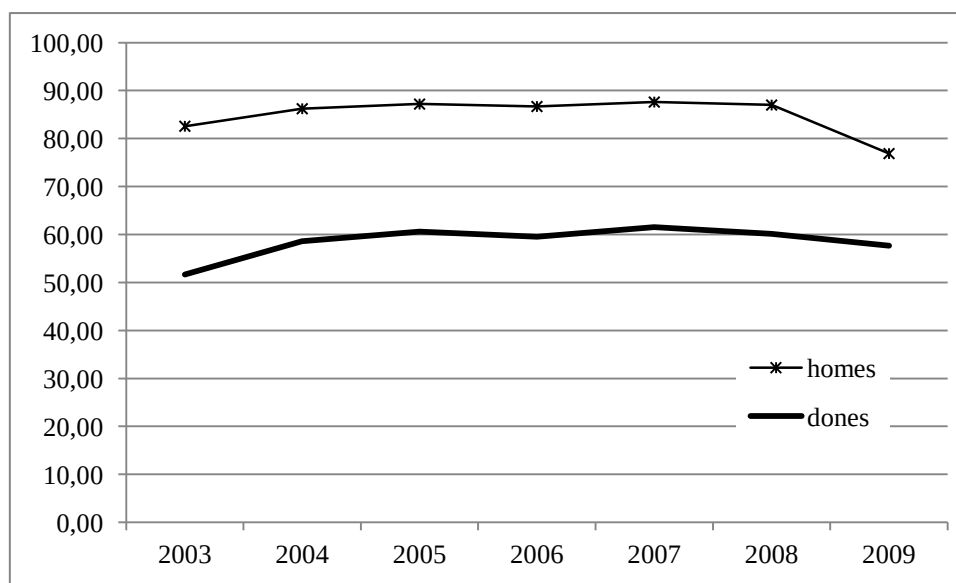
En aquest patró té un paper fonamental l'edat que tens (gràfic 18), doncs mentre que quant s'és jove (menor de 29 anys) el pas del temps juga al teu favor (en complir anys, augmenta la teva probabilitat de trobar feina), a partir dels 52 aquest juga en contra teva, doncs en complir anys disminueix exponencialment la probabilitat de abandonar l'atur i trobar una ocupació. En altres paraules, aquest procés està completament modelat per l'edat, doncs la probabilitat de sortir de l'atur i aconseguir feina augmenta des dels 17 fins als 29 anys d'edat (durant la joventut), es manté estable fins als 52 anys i comença a decaure amb l'edat a partir d'aquest punt biogràfic. En definitiva, mentre que els joves ho tenen cada cop millor a mesura van complint anys, els més grans si cauen a l'atur ho tenen cada cop més magre per aconseguir una feina. Això ens porta a la conclusió de que l'atur passats els cinquanta és socialment més greu que l'atur juvenil, malgrat que aquest últim pugui ser més punyent.

Per sortir de l'atur no només és una variable clau l'edat que es té (i la que es tindrà inexorablement) sinó que també cal considerar el gènere, un factor fins ara pràcticament emmudit, i que sorgeix amb una força vergonyosa: sigui quina sigui l'edat observada, les dones tenen una probabilitat de sortir de l'atur significativament inferior a la dels homes. Una diferència que arriba als 30 punts percentuals durant la joventut, als 10 punts durant l'adulthood i que torna a créixer fins als 30 punts més enllà dels 55 anys (gràfic 18). Clarament, la major probabilitat de sortir de l'atur i trobar feina es centra en

els homes adults (d'entre 30 i 50 anys) i la menor entre les dones que encara no han complert els 30 o que ja han passat dels 50 anys.

El període observat (2002-2009) no ofereix gaires canvis en el temps en relació al fenomen investigat, doncs només delimita amb claredat un quinquenni (2004-8) en què la probabilitat de trobar feina es va mantenir força estable. Certament, s'intueix que fins l'any 2004 aquest indicador estava en ascens, així com l'efecte de la crisi econòmica de 2009, que va suposar un descens en la probabilitat de sortir de l'atur, especialment entre els homes, fet que provocà que la distància de gènere disminuís lleugerament (gràfic 19). Tanmateix, no sabem des de quin moment les coses van començar a millorar (per arribar al període de màxima esplendor, 2004-8) i si la tendència a l'empitjorament inaugurada al 2009 continua a hores d'ara (tot i que les informacions al respecte apunten a que sí) i amb quina força i distància entre gèneres.

Gràfic 19. Evolució de la probabilitat de trobar feina segons sexe (controlant per edat)

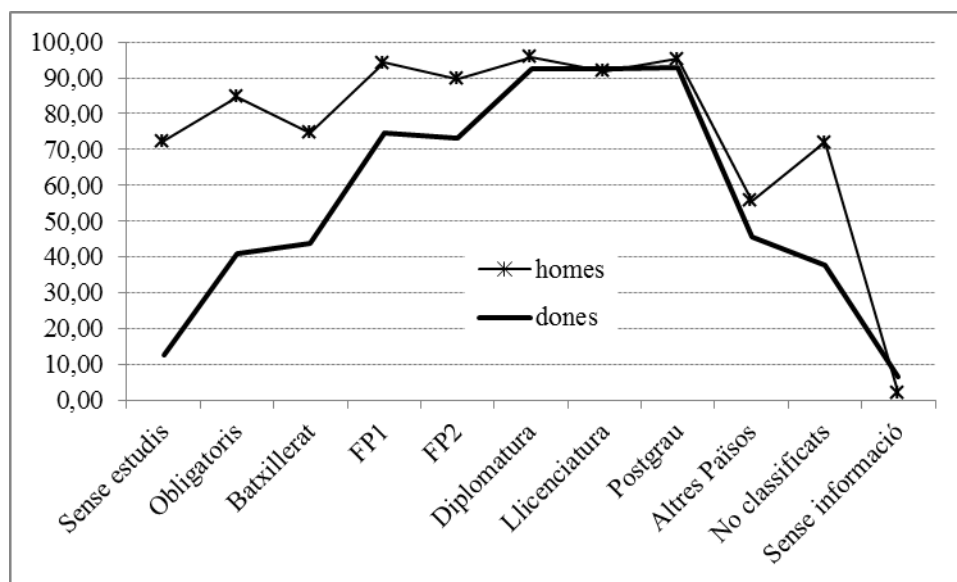

Font: PaD, 2002-2009

El patró de gènere en el procés de trobar feina brilla amb especial intensitat quan incloem en la explicació el nivell d'instrucció, doncs les diferències en el grau universitari s'accentuen per aquells nivells menys propensos a ajudar a una persona a deixar l'atur (gràfic 20). En general, per ambdós sexes, la probabilitat de trobar feina està directament vinculada al nivell d'instrucció, des de qui no té cap títol escolar fins als estudis universitaris, passant pels estudis obligatoris, els mitjans (amb una millor posició de la formació professional front al batxillerat). El pendent d'aquesta relació

està molt més inclinat en el cas de les dones i gràcies als estudis universitaris s'aconsegueix un equitat de gènere que sorprèn molt positivament. En definitiva, l'educació és clau per aconseguir la igualtat de gènere en un aspecte fonamental en la vida laboral, a saber, trobar feina des d'una situació activa de recerca de la mateixa.

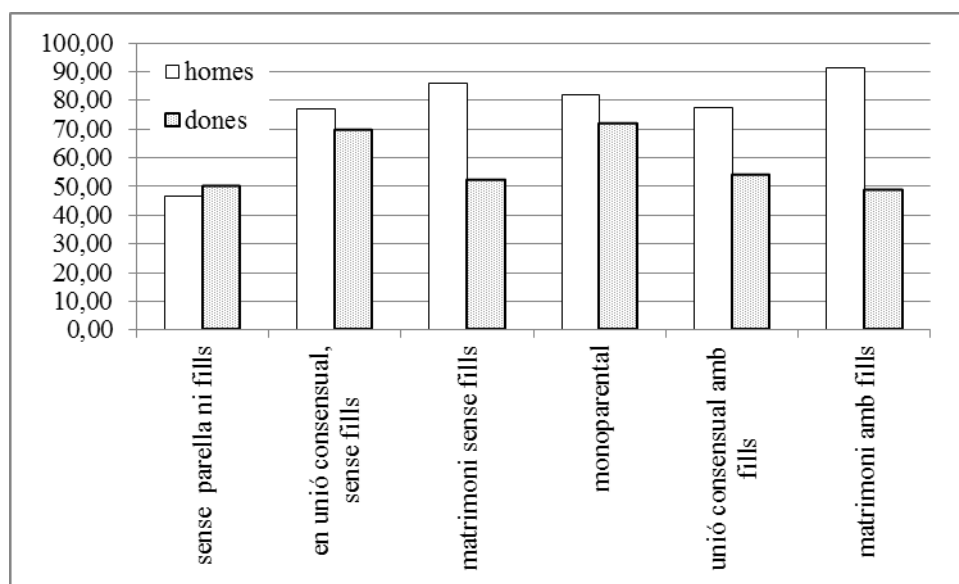
Gràfic 20. Probabilitat de trobar feina segons nivell d'instrucció

Font: PaD, 2002-2009

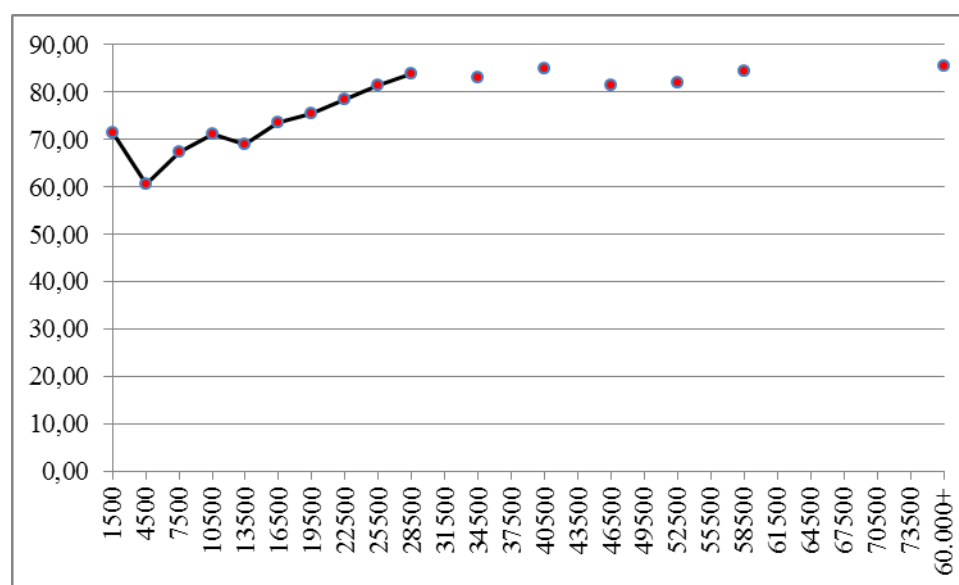
De fet, el patró de gènere impregna tot el fenomen que estem analitzant, i així es presenta també quan afegim a l'explicació les variables familiars: a l'hora de trobar feina, conviure en parella o tenir fills són factors que no actuen de la mateixa manera entre els homes que entre les dones. En efecte, la única situació familiar en què la probabilitat de sortir de l'atur és similar per homes i dones és aquella en què no es conviu en parella ni es tenen fills; en tota la resta la probabilitat femenina és inferior a la masculina, molt en especial si es tracta d'un matrimoni i es tenen fills, sent aquestes dues dimensions les que provoquen una major desigualtat de gènere. Així, per exemple, la probabilitat més alta de sortir de l'atur entre els homes però més baixa entre les dones es troba en els units en matrimoni i amb fills a casa. A l'altre pol, mentre que la probabilitat més alta d'aconseguir feina entre les dones aturades es troba en aquelles en situació monoparental, son els homes aturats que no conviuen en parella i no tenen fills els que tenen una menor probabilitat d'aconseguir la feina que es troben buscant. El patró de gènere llueix aquí amb una extraordinària brillantor.

Gràfic 21. Probabilitat de trobar feina segons situació familiar

Font: PaD, 2002-2009

Gràfic 22. Probabilitat de trobar feina segons renda disponible a la llar

Font: PaD, 2002-2009

En afegir la renda disponible de la llar trobem que la probabilitat d'aconseguir feina s'incrementa amb la mateixa des d'un llindar mínim d'entre 6.000 i 9.000 euros fins a un llindar màxim per aquelles llars amb una renda major de 24.000 euros anuals. A partir d'aquest llindar no s'observa cap diferència significativa, és a dir, només entre les llars més pobres es constata la importància de la renda disponible com a causa de la facilitat o dificultat d'algú que està a l'atur de trobar feina (gràfic 22).

Amb aquesta estructura de variables explicatives afegim els factors relatius a l'educació d'adults, tant en el seu aspecte formal com, a partir de 2005, en l'informal. Però, en contra d'allò esperat, el fet de millorar el nivell d'instrucció en la etapa adulta no s'associa amb una major o menor propensió a sortir de l'atur i trobar feina. Pel contrari, el fet de realitzar cursos no formals (més dirigits a una feina en concret) es relaciona força amb la capacitat de sortir de l'atur.

12. Obtenir una feina estable, entrar en el nucli principal del món laboral

El mateix concepte de “contracte indefinit” evoca una forta flaira d'estabilitat laboral, ja des del moment en què s'aconsegueix i fins a la sortida del mercat laboral per jubilació. El mateix es considera si la posició és troba dins el funcionariat o com a cap d'una empresa amb treballadors al seu servei. A Catalunya, durant el període 2002-9 la pertinença a aquest nucli ha estat fortament modelada per l'edat, de manera que ningú hi pertanyia fins complir els 18 anys ni tampoc més enllà dels 65 anys, doncs es passava aleshores a gaudir d'una jubilació.

Si a l'anterior apartat em focalitzat l'atenció en la sortida de l'atur, en aquest el nostre objectiu serà analitzar l'entrada en una situació d'estabilitat laboral caracteritzada per un contracte de tipus indefinit amb una jornada completa: és allò que hem definit com el nucli principal o segment primari del mercat de treball. Considerarem que tothom que no pertany a aquesta esfera primària del món laboral té la possibilitat d'entrar-hi, tot i que certes característiques personals i contextuals el fan més o menys propens a aconseguir-ho. Per començar, comprovem que l'edat i el sexe modelen aquesta porta d'entrada. Per una part, la probabilitat és major amb l'edat fins a les envistes dels 25 anys, roman força estable fins als 40, encara creix més fins als 50 i, finalment, cau a partir d'aquesta edat (gràfic 23). Per altra part, les dones tenen una menor probabilitat d'entrar-hi, sigui quina sigui l'edat considerada, malgrat que aquesta variable està barrejada amb la situació familiar, com en breu comentarem (vegeu taula 4).

Ja havíem trobat aquest patró en estudiar la sortida de l'atur, de manera que afegim proves en la desigualtat per motius d'edat i sexe: per un cantó, aquesta desigualtat es comprova tant entre els menors de 30 com entre els majors de 55 anys i, per un altre, ser dona és també un clar motiu de discriminació en aquest sentit.

Amb el pas del temps, en general, la probabilitat d'aconseguir un lloc de feina a jornada completa i contracte indefinit s'ha incrementat, sense que l'any 2009 (amb l'esclat de la crisi econòmica) s'hagi canviat clarament de direcció. Hem d'acotar aquesta afirmació,

doncs per a l'any 2005 descobrim una tendència que no aconseguim explicar: aquest any, les probabilitats van incrementar-se sobtadament per als homes i van caure lleugerament entre les dones (taula 4). Tot i que incorporem aquest detall en el model explicatiu final, no incidirem més en el particular, doncs no aconseguim treure-li l'entrellat.

Gràfic 23. Probabilitat d'entrar en una feina estable segons edat.

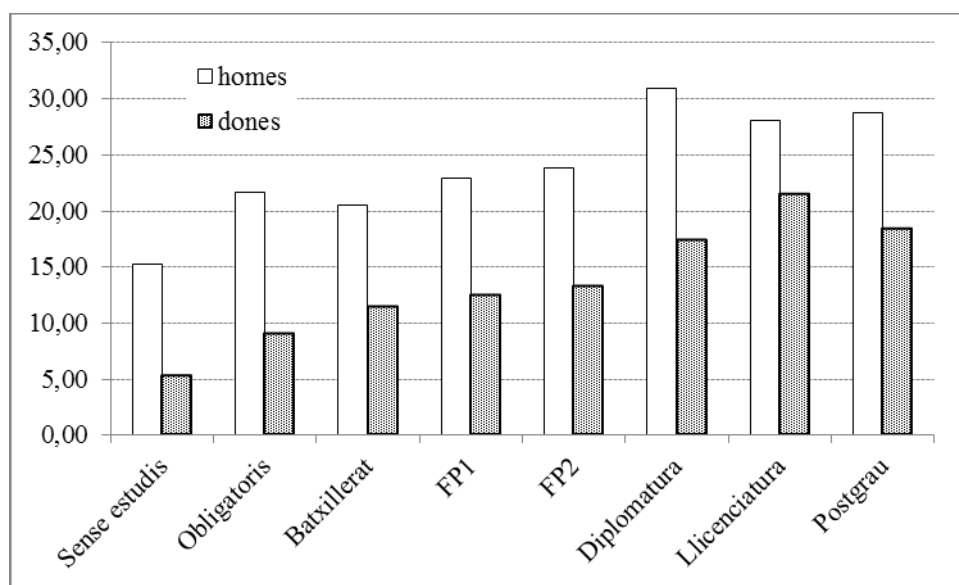
Font: PaD, 2002-2009

Sobre aquesta estructura incloem en el model el nivell d'instrucció de l'individu. En considerar l'escala educativa fins als estudis universitaris no podem incloure als menors de 20 anys, doncs no es possible que cap hagi arribat a aquest nivell superior. En general, per ambdós sexes, a major nivell d'instrucció, major probabilitat d'entrada al segment primari, sense que hi hagi gaire diferència entre els estudis obligatoris i els mitjans, i entre el conjunt d'estudis universitaris (gràfic 24). En definitiva, tot sembla indicar que l'efecte de gènere i l'efecte educatiu flueixen de forma independent, i conformen els factors clau en el procés que estem estudiant, doncs les dones sofreixen una menor probabilitat de començar a gaudir d'un contracte indefinit durant el període observat sigui quina sigui l'edat considerada i, a més, un major nivell d'estudis està vinculat a una major probabilitat d'estar en el nucli primari del món laboral.

El patró de gènere es consolida en afegir el tipus de convivència de la parella, doncs tot i no haver diferència significativa entre una persona vivint sense parella o que estigui cohabitant dins una unió consensual, el fet d'estar unit en matrimoni augmenta

fortament les probabilitats de trobar una feina amb contracte indefinit entre els homes, però la disminueix lleugerament entre les dones. A més, la variable relativa als fills que es tenen no presenta cap efecte sobre aquesta probabilitat, és a dir, no és el fet d'haver format una família pròpia el que està associat amb aconseguir una posició en el nucli primari del món laboral, sinó el fet d'estar legalment casat. En definitiva, la institució matrimonial és el context que més acompanya a una desigualtat de gènere en relació a la probabilitat d'entrar en el segment principal del món laboral.

Gràfic 24. Probabilitat d'entrar en una feina estable segons nivell d'instrucció i sexe.

Font: PaD, 2002-2009

Ni la renda disponible a la llar ni la grandària municipal tenen res a veure amb la probabilitat d'obtenir una feina amb contracte indefinit i jornada completa. Tampoc en aquest procés la millora en el nivell d'instrucció aconsegueix millorar la probabilitat d'entrar en el nucli primari, tot i que sí ho fa el realitzar cursos no formals relacionats amb l'activitat professional. Tot això queda reflectit en la taula 4, que expressa amb la major senzillesa quins són els factors que expliquen el fenomen analitzat.

Per llegir la taula 4 hem d'aplicar la mateixa clau que en els altres models explicatius presentats en aquesta investigació. Els coeficients cal comparar-los a cada categoria de referència, i la probabilitat associada a cada coeficient ens dona l'efecte net, és a dir, la força de cada factor explicatiu un cop controlat l'efecte de tots els altres. A mode de resum d'aquest apartat, passem a comentar la taula 4.

Taula 4. Probabilitat d'aconseguir una feina amb contracte indefinit i jornada completa

	2003-2009		Probabilitat	2005-2009		Probabilitat
EDAT	coef.	valor-p	associada	coef.	valor-p	associada
20-24	0,00	ref.	8,49	0,00	ref.	
25-29	0,81	0,00	17,28	0,90	0,00	
30-34	0,92	0,00	18,91	1,08	0,00	
35-39	0,86	0,00	17,92	0,99	0,00	
40-44	1,05	0,00	21,02	1,23	0,00	
45-49	1,21	0,00	23,76	1,40	0,00	
50-54	1,00	0,00	20,14	1,18	0,00	
55-59	0,76	0,00	16,49	0,92	0,00	
60-64	0,10	0,47	9,32	0,26	0,14	
ONADA						
2003	0,00	ref.	0,23			
2004	0,30	0,00	0,33			
2005-homes	0,98	0,00	0,78	0,00	ref.	
2005-dones	0,26	0,00	0,19	-0,66	0,00	
2006	0,18	0,04	0,29	-0,73	0,00	
2007	0,43	0,00	0,39	-0,48	0,00	
2008	0,43	0,00	0,38	-0,50	0,00	
2009	0,30	0,00	0,33	-0,63	0,00	
EDUCACIÓ						
Sense estudis	0,00	ref.	9,37	0,00	ref.	
Obligatoris	0,47	0,00	14,23	0,48	0,00	
FP1	0,68	0,00	17,01	0,59	0,00	
FP2	0,72	0,00	17,56	0,70	0,00	
Batxillerat	0,56	0,00	15,37	0,69	0,00	
Diplomatura	1,07	0,00	23,12	0,98	0,00	
Llicenciatura	1,17	0,00	24,91	1,15	0,00	
Postgrau	1,03	0,00	22,46	0,95	0,00	
MATRIMONI						
homes solters	0,00	ref.	14,90	0,00	ref.	
homes casats	0,65	0,00	17,93	0,71	0,00	
dones solteres	-0,22	0,01	12,16	-0,24	0,03	
dones casades	-0,43	0,00	10,14	-1,13	0,00	
HA REALITZAT CURSOS D'EDUCACIÓ CONTINUADA						
No				0,00	ref.	16,08
Sí				0,51	0,00	24,13

Font: PaD, 2002-2009

Nota: les probabilitats associades del model per a 2005-9 són similars a l'anterior model, per això només afegim les que es refereixen a la nova variable: haver fet cursos d'educació continuada.

En primer lloc veiem que la probabilitat d'aconseguir un contracte indefinit és similar entre els 20-24 anys (categoria de referència amb l'edat) i als 60-64 anys (darrera categoria considerada en aquesta variable): per això no s'aconsegueix una significació

major de 0,10 (que vol dir que no és estadísticament diferent amb un nivell de confiança del 90%). Entremig, tal i com ja havíem exposat, la probabilitat entre els 25 i els 40 anys és força similar, la mateixa augmenta fins als 50 anys i cau a partir d'aquest punt biogràfic.

En relació a l'educació, com ja s'ha comentat, cal considerar tant el nivell d'instrucció com si s'han realitzat cursos de reciclatge professional, motiu pel qual és més adient interpretar la segona part de la taula 4, referida al període 2005-9, quant es disposava d'aquesta variable. Descobrim que a major nivell d'instrucció, més oberta està l'entrada al nucli primari de l'esfera laboral, amb uns coeficients molt similars per a l'FP2 i el batxillerat, així com per a les diplomatures i els postgraus. L'efectivitat del nivell d'instrucció és clara. A més, realitzar cursos d'educació continuada no formal incrementa les probabilitats d'aconseguir un contracte indefinit en un 51% (d'aquí el coeficient de 0,51), passat d'una probabilitat del 16 al 24% (taula 4).

Finalment, cal recordar que haver format una família no és una variable definitòria per entrar al segment primari, tot i que haver-se casat té certa importància, doncs mentre que la distància entre sexes entre la població soltera és de quasi 3 punts percentuals, entre la casada és de quasi 8 punts percentuals. Sembla que aquesta diferència s'accentua en els darrers anys, però encara no tenim prou onades per confirmar-ho.

13. Conclusions

13.1 Nivell d'instrucció i participació en educació d'adults

L'evolució del nivell d'instrucció a Catalunya té un clar component generacional: mentre que un de cada tres membres de les cohorts més antigues no tenia cap títol escolar, per als menors de 50 anys aquesta situació afecta a un 5% de la població i queda fortament delimitada com una bossa de fracàs escolar. Amb tot, avui en dia tenir un títol d'estudis obligatoris no és garantia de capacitat professional, de manera que qui accedeixi al món laboral amb aquest nivell (tal i com fan actualment un de cada cinc joves) es troba certament mancat d'eines apropiades per al correcte desenvolupament laboral. Potser no era el mateix fa cert temps, com ho mostra el fet que la meitat de la població entre 50 i 65 anys no tenen cap grau escolar. L'educació d'adults hauria de pressionar, en especial entre els adults, amb l'objectiu de garantir una educació bàsica professional per a tothom, però el nostre sistema educatiu falla estrepitosament en aquest sentit.

Dins d'aquesta pauta educativa cal remarcar que el batxillerat no hauria de ser considerat una meta en la carrera formativa, doncs no té una vinculació clara amb la carrera laboral. Tot i així, constitueix el final en la formació d'un 10% de la joventut actual (abastant un 15% per a les cohorts més antigues). Seria desitjable oferir a aquest grup la possibilitat d'una reorientació la seva trajectòria formativa envers una formació professional o universitària, en cas de que fos considerada personalment com a no adient per al seu desenvolupament laboral. De fet, avui en dia, ja es dona un flux significatiu des del batxillerat cap a la formació professional.

Com hem comprovat al llarg d'aquesta investigació, la formació professional es considerada com una etapa educativa final. Voldríem destacar, en primer lloc, que l'extensió de la mateixa entre la joventut catalana actual és alta, doncs ha passat d'un 10% entre els majors de 45 anys, al 25% entre la població de 30-35 anys i fins a quasi el 30% entre els menors de 25 anys. És un percentatge força elevat que no suggereix en cap cas una escassetat d'aquest tipus de formació, tot i que seria socialment positiu que aquest fos el mínim nivell d'instrucció assolit per als que volen inserir-se al mercat laboral amb rapidesa. Així, si a aquest percentatge li sumem el 20% de l'educació obligatòria arribaríem a una situació on la meitat de la joventut a Catalunya té o bé un títol obligatori o de formació professional. No creiem –potser ens equivoquem– que calgui una major quantitat de població per cobrir les categories ocupacionals associades a aquest tipus d'estudis (respectivament no qualificades i tècniques), tot i que la formació continuada és sempre necessària per mantenir actualitzats els coneixements.

L'altre 50% de la joventut és universitària, un volum considerat sovint com excessiu però ¿canviaria la situació laboral si una part substancial d'aquests percentatge hagués optat per una formació professional de grau mitjà? Sense tenir una resposta clara a aquesta pregunta voldríem remarcar que una bona educació d'adults possibilitaria la requalificació de la població universitària envers trajectòries més focalitzades a una professió determinada.

En conclusió, tot i els desitjos expressats en aquestes línies, l'educació formal d'adults a Catalunya brilla per la seva absència. En la dinàmica de l'educació d'adults, l'educació obligatòria es finalitza amb 19 o 20 anys, la formació mitjana entre els 20 i els 24 i la universitària entre els 25 i els 32 anys. Tot i així, s'ha detectat que la probabilitat de millorar el grau d'instrucció és manté significativa més enllà dels 33 anys i fins i tot hi ha un grup minoritari interessat per estudiar passats els 50 anys. No hauríem de posar entrebancs burocràtics o econòmics a aquesta possibilitat en la formació d'adults. Cal

afegir que aquest patró és similar per homes i per dones, i que és en la relació amb el mercat de treball que el gènere sorgeix amb força, en especial quant introduïm variables familiars, com l'haver format parella o tenir fills.

De fet, l'educació d'adults sembla presentar un patró en què hom considera que ha acabat els estudis en funció del nivell d'instrucció amb el que es presenta al món adult: si aquest és de batxillerat buscarà més endavant completar la seva formació amb la universitat. En contrast, si són estudis obligatoris o de formació professional és poc probable que es continuï la carrera educativa com adult.

Per altra part, les variables d'activitat i familiars reforcen la panoràmica que estem dibuixant. En efecte, qui més probable és que millori el grau d'instrucció és una persona que només estigui estudiant, no estigui casada i no tingui fills. Finalment, es clar que la participació en educació formal d'adults s'accentua en moments de crisi, com hem vist per a l'any 2009, tot i que aquesta conclusió precisa de confirmació per als anys posteriors al d'aquest esclat de la crisi.

L'educació continuada en l'àmbit formal es complementa amb la formació fora del currículum formal però plenament dirigida al reciclatge professional. En aquesta educació no formal ens situem amb una distribució amb una mitjana d'edat al voltant dels 45 anys, és a dir, amb un patró clarament focalitzat envers a la població adulta. A més, la societat catalana accedeix amb major mesura a cursos de formació continuada com major és el seu nivell d'instrucció formal o, en altres paraules, el reciclatge professional adult és més intens com major hagi estat la formació educativa durant la joventut.

Una altra conclusió en relació a la formació continuada fora de l'àmbit formal és que s'aprofita amb major mesura com major sigui la vinculació amb el mercat de treball, i així mentre que qui més s'aplica a fer aquest tipus de cursos és qui treballa a temps complert, qui menys ho fa és la població inactiva, és a dir, fora del mercat laboral.

També les variables familiars actuen de manera diferent en l'educació formal i la no formal, doncs per aquesta darrera conviure en parella (en especial si s'està unit en matrimoni) i tenir fills incrementa la probabilitat de fer cursos en l'àmbit no formal, fet que indica que es combinen molt millor amb la dinàmica familiar, potser precisament perquè es realitzen en el mateix lloc de treball i com a part de l'horari laboral.

En estimar l'educació assolida en el moment d'inserir-se al món del treball en trobem que la biografia està fortament clivellada per gènere i per generació. Per a les cohorts masculines més antigues l'educació mitjana abastava només a un 7% i la universitària

només a un 5%. Per als nascuts als anys seixanta aquests percentatges s'han enfilat fins al 23% la mitjana i fins al 20% la superior. La distància intergeneracional entre les dones és molt més acusada, però allò que més destaca és que mentre que entre les nascudes als anys vint un 25% mai s'havia inserit al mercat de treball, aquest percentatge no arriba al 5% entre les generacions femenines més joves.

13.2. Trobar feina, sortir de la precarietat

Quant entrem a considerar el fenomen de trobar feina quant se n'està buscant, les variables demogràfiques (edat i sexe) sorgeixen amb gran força. Per una part, mentre que fins als 30 anys el pas del temps juga al teu favor (doncs la probabilitat de trobar feina és major com més anys tens), a partir dels 52 anys l'edat juga en contra teva, doncs a major edat, menor probabilitat de sortir de l'atur en aconseguir una ocupació. Per altra part, les dones tenen una menor probabilitat de trobar feina en relació als homes sigui quina sigui l'edat considerada, sent les diferències entre sexes més acusades abans dels 30 i després dels 52 anys.

A més, clarament, a major nivell d'instrucció, major probabilitat de sortir de l'atur, sent aquesta relació molt més punyent entre les dones, fet que augmenta la intensitat de les desigualtats de gènere: tenir estudis és molt més important per sortir de l'atur entre les dones, i només s'equilibra entre sexes en observar la població amb estudis universitaris. També a l'hora d'analitzar les variables familiars el gènere impregna les nostres dades: només en la solteria sense fills homes i dones parteixen d'un mateix nivell, però la formació familiar va incrementant la distància entre homes i dones en el procés de sortir de l'atur.

La renda disponible també afecta la probabilitat de trobar feina, fins a un límit de 24.000 euros, és a dir, el benestar econòmic afecta al extrem més pobre de la distribució de la renda.

Finalment cal destacar que el millorar el grau d'instrucció com adult no afecta gaire a la probabilitat de trobar feina, és a dir, el que conta és la formació durant la joventut. Pel contrari, la formació continuada no formal durant l'adulthood sé que està relacionada amb una major capacitat de sortir de l'atur.

En posteriors passos d'aquesta investigació es podrien ampliar les categories de les variables familiars, per incloure en el model explicatiu el nombre de fills i les seves edats. També esperem incloure altres variables que creiem importants per explicar la

participació educativa, com per exemple les característiques de les empreses on es treballa, ja sia amb el nombre de treballadors o amb el sector d'ocupació.

Sovint s'associa la precarietat laboral amb la joventut i l'estabilitat amb l'adulthood. Tanmateix, aquí hem vist que si bé la probabilitat d'aconseguir l'estabilitat laboral té una clara relació amb l'edat, la mateixa té forma d'U invertida, de manera que des d'una situació precària com a més edat es té, major la probabilitat de sortir-se, fins al llindar dels 50 anys. A partir d'aquest moment vital la probabilitat d'aconseguir passar de la precarietat a l'estabilitat va reduint-se a mesura que es compleixen anys.

A més, en aquest procés, sigui quina sigui l'edat considerada, gènere i família s'uneixen com a factors de desigualtat: ser dona suposa una menor probabilitat d'aconseguir l'estabilitat, i mentre que estar casada encara disminueix més aquesta probabilitat, els homes casats la incrementen considerablement en relació als solters. En contrast, l'educació té un efecte positiu independent del sexe. Finalment, cal destacar que l'educació formal no ajuda a sortir de la precarietat, però sí ho fa la realització de cursos d'educació continuada no formals.

13.3. Comparació internacional

Com comentàvem en la introducció, aquesta investigació s'inscriu en la situació de Catalunya en un context geogràfic molt ampli, que inclou gran part d'Europa (amb Rússia) més els Estats Units i Austràlia, amb l'objectiu de crear una tipologia en relació a l'educació d'adults. Voldríem fer a continuació cinc cèntims dels resultats d'aquesta investigació.

A tota arreu es remarca políticament la importància potencial de l'educació d'adults per reduir desigualtats, tanmateix la realitat apunta en la direcció contrària: les oportunitats per a l'aprenentatge durant l'adulthood s'acumulen només entre els individus ja avantatjats des del principi (l'anomenat efecte Matthew). Aquest fet s'explica sovint des d'un punt de vista econòmic, doncs l'empresariat té majors incentius en formar els seus treballadors més qualificats degut a uns menors costos de formació i una millora en la productivitat més patent i immediata. Pot pensar-se també que aquestes feines requereixen constantment petites adaptacions al canvi tecnològic, mentre que les feines poc qualificades es mantenen molt més constants en les tasques a desenvolupar, però amb el major risc d'esdevenir obsoletes a llarg termini degut a les innovacions tecnològiques. Per altra part, l'aprenentatge continuat s'explica també des de la perspectiva individual, amb majors entrebancs en la participació de qui té menor nivell

d'instrucció. Les raons de tot plegat creiem que rauen en la manera en què s'organitza l'aprenentatge d'adults, i amb quina força es demanden unes habilitats o qualificacions com a pas previ per poder aconseguir un determinat lloc de treball.

En relació a la participació d'adults, Catalunya es situa a un nivell mitjà, juntament a una gran varietat de països que inclouen Alemanya, Àustria, França, Dinamarca, Holanda, Eslovènia, Estònia, Lituània, Letònia, Xipre, Austràlia i els Estats Units. Per sobre, amb una altra participació en educació d'adults, trobem Finlàndia, Noruega i Suïça. Per sota, amb una participació baixa es troba Itàlia, Portugal, Grècia, Polònia, Croàcia, Bulgària, la República Eslovaca, la República Txeca, Hongria i Romania. En un darrer grup, caracteritzat per una alta participació en educació formal però baixa en no formal, està Bèlgica, el Regne Unit i Rússia.

En conjunt, constatem que queda molt camí per recórrer per abastar l'objectiu d'incrementar la participació en educació d'adults en un 15% al 2020, tal i com ha proposat la Unió Europea. De fet, es veu amb claredat en la comparació entre països que la inversió pública té un impacte important en les taxes de participació en educació d'adults: la despesa en educació, en recerca i desenvolupament, i en protecció social té un efecte positiu en la participació de tot tipus d'activitats de formació d'adults.

En general, a tots els països analitzats, l'educació continuada és molt més utilitzada com més estable és la posició laboral de l'individu i major el seu nivell d'instrucció: Catalunya no és una excepció. Pel contrari, sí que constitueix un cas particular en relació a l'educació formal d'adults, doncs es queda sola en no apreciar-se cap efecte del nivell d'instrucció previ o de la situació laboral actual en la participació en aquest tipus de millora educativa.

A més, cal destacar que les diferències de gènere s'observen abastament en l'anàlisi comparativa: un altre cop Catalunya apareix com a excepció a la norma, doncs no s'han trobat diferències entre homes i dones en la participació en educació d'adults.

En relació a l'edat es comprova que a tot arreu l'educació d'adults es concentra entre els més joves, una paradoxa que suposa que a escala europea la formació continuada és un objectiu lluny d'aconseguir-se.

En construir una tipologia que combini l'educació formal d'adults amb les característiques de la posició al mercat de treball apareixen tres grups en relació al manteniment o erosió de la desigualtat social: 1) aquells en què es dona una tendència (incompleta) envers la igualtat, ja que els de major nivell d'instrucció no són els que participen més i les desigualtats en el mercat de treball s'associen amb un increment en

la participació en l'educació d'adults (aquí es troben Finlàndia i Rússia); 2) aquells en què es manté la desigualtat educativa però els desavantatges laborals tendeixen a incrementar la participació (Austràlia, Catalunya, Suècia i el Regne Unit) i; 3) aquells en què els entrebancs persisteixen tant en el nivell d'instrucció com en el mercat laboral (Hongria i Estònia).-

Tot plegat, i en contra del que s'esperava en un inici, els diferents països no s'agrupen seguint les característiques dels diversos estats del benestar. Així, els països liberals, que pensaven que tindrien un accés a l'educació d'adults fortament desigual es troben distribuïts en tots tres grups. Els països nòrdics, amb forts estats del benestar que promouen la igualtat en l'accés a l'educació d'adults, es troben en els dos primers grups. Comptat i debatut, tot sembla indicar que les diferències rau en la percepció per part dels adults amb menor nivell d'instrucció de la necessitat de millorar el seu grau educatiu. Per exemple, a Rússia l'efecte d'erosió de les desigualtats s'explica per una pressió dels individus amb menor preparació per millorar les seves oportunitats en un mercat de treball dominat per treballadors altament qualificats, mentre que a Alemanya els treballadores sense acreditacions professionals es veuen sotmesos a una forta pressió per aconseguir-les.

En l'eficàcia de l'educació sobre el mercat de treball val a dir que Catalunya destaca per un fort patró de gènere, en què les dones no gaudeixen o gaudeixen en molta menor mesura dels efectes positius que la millora educativa comporta en la dinàmica laboral. Pel contrari, en la resta de països analitzats es dóna el cas contrari, doncs les dones es beneficien més de la seva participació en educació.

Amb tot, en general, l'educació suposa una probabilitat major d'abandonar la precarietat i trobar feina. Cal afegir, però, que els efectes no són immediats, sinó que porta algun temps poder recollir els beneficis de la inversió educativa. Però en analitzar específicament els efectes a curt termini de l'educació d'adults trobem que a Catalunya no es recullen gaires beneficis entre la població en general sinó només per a alguns grups en particular, tal i como passa també a Dinamarca, Alemanya, Estònia i els Estats Units. En contrast, els efectes de l'educació d'adults són beneficiosos per al conjunt de la societat a Austràlia, la República Txeca, Finlàndia, Hongria, Rússia, Suècia i el Regne Unit.

Voldríem fer uns darrers comentaris per acabar aquest informe sobre la capacitat real avui en dia de l'educació d'adults per erosionar la desigualtat social. No són bones notícies, doncs qui més participa en aquest tipus de formació no és qui més ho

necessitaria ja que ha quedat enrere en les seves qualificacions laborals, sinó qui ja disposa d'un bon bagatge educatiu i el perfecciona en el curs de la seva vida adulta. Així, hem descobert en analitzar l'educació d'adults la tremenda importància de l'educació durant la joventut: tota una paradoxa que ha aparegut repetidament al llarg d'aquest estudi i que assenyala la necessitat d'invertir en capital humà entre els i les joves, doncs al cap i a la fi són els i les de major formació els que mostren a la pràctica més interès i voluntat per l'educació continuada. En el cas particular de Catalunya seria necessari també lluitar contra aquest model amb tanta desigualtat de gènere, que lliga encara avui en dia amb una nombrosa sèrie d'entrebancs que dificulta la comptabilització de la dinàmica familiar amb l'educació continuada i la permanència en el mercat de treball en condicions no precàries. Potser una raó d'aquestes dificultats rau en la manca de participació masculina en les feines de la llar, doncs els homes es veuen segurament pressionats per un context social que encara els veu com a principal proveïdor de la llar, sent la dona com la que ha de fer mans i mànigues per compatibilitzar família i feina.

Tampoc hem trobat l'esperada capacitat d'aprenentatge dels adults per aconseguir mantenir-se més temps al mercat de treball: també aquí el que conta és allò que s'ha estudiat de jove. Sens dubte, caldria fer un esforç per democratitzar l'educació d'adults. En general, però, sí que es dóna força participació en la formació fora del currículum formal per part de qui està en situació laboral precària o aturat, o té un baix nivell d'instrucció, fet que assenyala l'important paper de les polítiques actives sobre el mercat de treball. En aquest sentit, caldria que les polítiques públiques es focalitzessin en la població de més edat, menor educació i amb menys habilitats professionals, així com en immigrants i aturats.

Tot plegat seria desitjable que es donessin compensacions econòmiques per la pèrdua de renda produïda en tornar a estudiar, o l'augment de prestacions que ajudessin a reconciliar família i estudis. Però els aires neoliberals que recorren el món xoquen frontalment amb tots aquests desitjos.

Referències bibliogràfiques

Ballarino, G., Bernardi, F., Requena, M. i Schadee, H. (2009), "Persistent Inequalities? Expansion of Education and Class Inequality in Italy and Spain", *European Sociological Review*, 25(1), pp. 123-138.

Blossfeld, H-P, Buchholz, S. i Hofäcker, D. (eds.) (2006), *Globalization, uncertainty and late carreers in society*, London and New York: Routledge.

Dieckhoff, M. i Steiber, N. (2011), “A Re-Assessment of Common Theoretical Approaches to Explain Gender Differences in Continuing Training Participation, *British Journal of Industrial Relations*, n. 49, pp. 135-157.

Elman, Cheryl i Angela M. O’Rand (2004), “The Race Is to the Swift: Socioeconomic Origins, Adult Education, and Wage Attainment”, *American Journal of Sociology*, 110(1), pp. 123-160.

Ferrera, M. (1995), “Los Estados de Bienestar de la Europa Social”, a Moreno i Sarassa (coord), *El estado de bienestar en la Europa del Sur*, Madrid, CSIC: 85-112.

Ferrera, M. (2005), *Welfare State Reform in Southern Europe: Fighting Poverty and Social Exclusion in Italy, Spain and Greece*, London, Routledge.

Fundación Tripartita (2012), *Formación en las Empresas 2011*, Observatorio de la formación para el empleo.

Garrido, L i Chuliá, E. (2005), *Ocupación, formación y el futuro de la jubilación en España*, Madrid, Consejo Económico y Social (CES), colección estudios, n. 173.

Gómez León, M. i Miret Gamundi, P. (2012), “Caída de la actividad en la población adulta: ¿Un efecto de la crisis económica o de la estructura del mercado de trabajo?”, *La población en clave territorial. Procesos, estructuras y perspectivas de análisis*, Actas del XIII Congreso de la Población Española, Santander, Ministerio de Economía y Competividad, Gobierno de Cantabria, Asociación de Geógrafos Españoles y Universidad de Cantabria, pp. 412-421.

Guillén, A. i León, M. (2011), “Introduction”, Guillén, A. i León, M. (eds.), *The Spanish Welfare State in European Context*, Franham, Ashgate: 1-16.

INEM (2007), *Continuing education and training for adults in Spain*, Madrid: Servicio Público de Empleo Estatal.

Kilpi-Jakonen, E., Vono de Vilhena, D., Kosyakova, Y., Stenberg, A. I Blossfeld, H.P. (2012), “The impact of formal adult education on the likelihood of being employed: a comparative overview”, *Studies of Transition States and Societies*, 4(1), pp. 48-68.

- León, M. i Guillén, A. (2011), "Conclusion", Guillén, A. i León, M. (eds.), *The Spanish Welfare State in European Context*, Farnham, Ashgate: 305-312.
- Martínez, X. i Marín, A. (2011), *Educació i mobilitat social a Catalunya*, Barcelona, Fundació Jaume Bofill.
- MacInnes, J. (2009), "Spain: continuity and change in precarious employment", Vosko, L., MacDonald, M. and Campbell, I. (eds.), *Gender and the Contours of Precarious Employment*, Oxon: Routledge.
- Merton, R. (1968), "The Matthew effect in science", *Science*, 159: 56-63.
- Ministerio de Educación (2011), *Informe sobre el Estado y Situación del Sistema Educativo: curso 2009/2010*, Madrid: Ministerio de Educación.
- Montagut, T. (2011), "Assessing the Welfare Mix: Public and Private in the Realm of Social Welfare", Guillén, A. i León, M. (eds.), *The Spanish Welfare State in European Context*, Farnham, Ashgate: 119-138.
- Moreno, L. i Sarassa, S. (1993), "Génesis y desarrollo del estado de bienestar en España", *Revista Internacional de Sociología*, 6:26-69
- Moreno, L. i Sarassa, S. (coord.) (1995), *El estado de bienestar en la Europa del Sur*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, CSIC, Instituto de Estudios Sociales Avanzados.
- Radl, J. I Bernardi, F. (2011), "Pathways from Work to Retirement and Old Age Inequality in Spain", Blossfeld, H.P., Bucholz, S. i Kurz (eds.), *Aging Populations, Globalization and the Labor Market: Comparing Late Working Life and Retirement in Modern Societies*, Cheltenham, Edward Elgar: 121-147.
- Rhodes, M. (1997), "Southern European Welfare States: Identity, Problems and Prospects for Reform", Rhodes, M. (ed.), *Southern European Welfare States. Between Crisis and Reform*, London, Frank Cass and Co.: 1-22.
- Rodríguez, M. (2008). Evolución de la oferta educativa para adultos: de la educación a distancia a los centros de segunda oportunidad. *CEE Participación Educativa*, 9: 30-52. <http://www.educacion.gob.es/revista-cee/pdf/n9-rodriguez-alvarino.pdf> [consultat el 9/10/2012]

Salido, O. (2011), “Female Employment and Policies for Balancing Work and Family Life in Spain”, Guillén, A. i León, M. (eds.), *The Spanish Welfare State in European Context*, Farnham, Ashgate: 119-138.

Vono, D. i Vidal, E. (2012), “The impact of informal networks on labour mobility: immigrants’ first job in Spain, *Migration Letters*, 9(3): 237-247.